

ΜΝΗΜΟΝΙΟ

ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός του παρόντος Μνημονίου είναι η διατύπωση έντονων ενστάσεων στον προτεινόμενο διαχωρισμό του νυν υπάρχοντος ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου σε δύο Ανώτατα Δικαστήρια, το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο και το Ανώτατο Δικαστήριο, όπως αυτά τα δύο Δικαστήρια υπήρχαν και λειτουργούσαν επί τη βάσει του Συντάγματος του 1960. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα σοβαρό θέμα, το οποίο έχει ήδη συζητηθεί εκτενώς. Για τον συγγραφέα, πρόκειται για πρόταση η οποία όχι μόνο δεν θα βελτιώσει τα πράγματα αλλά και θα τα οδηγήσει ακριβώς στην αντίθετη κατεύθυνση. Παρόλο που το έντονο ύφος δεν βοηθά στη συζήτηση και αξιολόγηση κάποιου θέματος, πιστεύω έντιμα ότι ο διαχωρισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου στο στάδιο αυτό θα είναι καταστροφικός.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εδώ και καιρό η Εκτελεστική Εξουσία έχει αποφασίσει να προχωρήσει με ευρύτατη Δικαστική Μεταρρύθμιση και έχει καταρτίσει αριθμό νομοσχεδίων για να επιφέρει την εν λόγω Μεταρρύθμιση. Τρία νομοσχέδια ετοιμάστηκαν από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, συζητήθηκαν ευρύτατα με πολλούς εμπλεκόμενους (Ανώτατο Δικαστήριο, Παγκύπριο Δικηγορικό Σύλλογο, Πολιτικά Κόμματα και άλλους), εγκρίθηκαν από το Υπουργικό Συμβούλιο και κατατέθηκαν στη Βουλή των Αντιπροσώπων, για συζήτηση ενώπιον της αρμόδιας Επιτροπής Νομικών και για (ενδεχόμενη) έγκριση στο τέλος από τη Βουλή των Αντιπροσώπων. Τα εν λόγω νομοσχέδια έχουν τύχει έντονης συζήτησης εντός και εκτός Βουλής, τόσο όσον αφορά την ουσία όσο και τη μεθοδολογία της μεταρρύθμισης. Η ουσία αφορά το περιεχόμενο των υπό κρίση νομοσχεδίων, ιδιαίτερα το θέμα της ίδρυσης Εφετείου και του διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου, και η μεθοδολογία αφορά τον τρόπο με τον οποίο θα γίνει η μεταρρύθμιση, κατά πόσο δηλαδή θα γίνει άμεσα και στο σύνολό της ή κατά πόσο θα πρέπει να γίνει σταδιακά και σε φάσεις, αρχίζοντας με εκείνα τα θέματα τα οποία παρουσιάζουν λιγότερη θεωρητική και πρακτική δυσκολία.

Χωρίς αμφιβολία, η απονομή της δικαιοσύνης συνιστά βασική λειτουργία του Κράτους και αναπόσπαστο μέρος του κράτους δικαίου. Εάν περιπέσει σε ανυποληψία λόγω καθυστερήσεων ή για άλλους λόγους, η ίδια η Πολιτεία θα

υποστεί σοβαρό πλήγμα. Όπως έχει αναφέρει ο τέως Δικαστής του Ανωτάτου Δικαστηρίου Γιώργος Ερωτοκρίτου σε ομιλία του στις 27.3.2018:

Η Εκτελεστική Εξουσία πιστεύω ότι έχει πλέον πειστεί ότι δεν μπορούμε να μιλούμε για ανεξαρτησία της Δικαστικής Εξουσίας, χωρίς να αποδοθούν σ' αυτήν οι απαιτούμενοι πόροι. Και δεν χρειάζεται να υπενθυμίσω ότι χωρίς ανεξαρτησία της Δικαστικής Εξουσίας δεν μπορεί να υπάρξει κράτος δικαίου.

Η δικαιοσύνη στην Κύπρο για πάρα πολλά χρόνια παραμελήθηκε από το Κράτος, αφού ουδέποτε της παραχωρήθηκαν οι απαιτούμενοι πόροι για να μπορεί να λειτουργεί όπως πρέπει. Αυτό που αναμένεται σήμερα από την Πολιτεία, είναι να δώσει στη Δικαιοσύνη τους πόρους ώστε να προχωρήσει απρόσκοπτα η διαδικασία της υλοποίησης.

Σκοπός όλων των εμπλεκόμενων είναι να βελτιωθούν οι ρυθμοί απονομής της δικαιοσύνης, να καταστούν οι διαδικασίες στα Δικαστήρια πιο απλές και πιο εύκολες, χρησιμοποιώντας τα καλύτερα ηλεκτρονικά μέσα που προσφέρει η τεχνολογία.

Το θέμα της δικαστικής μεταρρύθμισης εκκρεμεί εδώ και αρκετό καιρό και έχουν γίνει έντονες προσπάθειες για επίτευξη συμφωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων όσον αφορά τα νομοσχέδια μέσω των οποίων θα υλοποιηθεί η προτεινόμενη μεταρρύθμιση. Το βασικό θέμα αφορά φυσικά τη νέα δομή της δικαιοσύνης και τις συνεπαγόμενες διαδικασίες.

Οι μεγάλες καθυστερήσεις στην απονομή της δικαιοσύνης σε συνάρτηση με το εν πολλοίς αναχρονιστικό σύστημα λειτουργίας των Δικαστηρίων είναι οι παράγοντες οι οποίοι αναντίλεκτα προκάλεσαν την κινητικότητα για τη θεραπεία των κακώς κειμένων. Ωστόσο, η διαπίστωση κάποιας ανάγκης που θα πρέπει να οδηγήσει σε αλλαγές, μεταρρύθμιση ή ακόμα και αναδόμηση του υπάρχοντος συστήματος δεν είναι αρκετή. Ούτε μπορεί να νομιμοποιήσει οποιαδήποτε προτεινόμενη λύση. Η λύση, για να είναι αποδεκτή, θα πρέπει να ικανοποιεί τις διαπιστωθείσες ανάγκες και να μην οδηγεί σε μεγαλύτερους κινδύνους και περιπέτειες, συμπεριλαμβανομένων στρέβλωσης του συστήματος και λειτουργικής σύγχυσης και μη αποκλειόμενης ουσιαστικής κατάρρευσης του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης.

Ενόψει της σπουδαιότητας του πιο πάνω θέματος, θεωρώ σκόπιμο να καταγράψω ορισμένες σκέψεις και προβληματισμούς, τόσο με βάση την επαγγελματική μου πείρα ως δικηγόρος που εμφανίζομαι τακτικά ενώπιον των Κυπριακών Δικαστηρίων όσο και στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής μου ενασχόλησης με το θέμα της δικαστικής εξουσίας (που άρχισε εδώ και πολλές δεκαετίες). Οι πιο κάτω απόψεις είναι προσωπικές και διατυπώνονται από εμένα υπό την προσωπική/επαγγελματική μου ιδιότητα και χωρίς οποιαδήποτε συνεννόηση με άλλους εμπλεκόμενους φορείς.

Επιθυμώ κατ' αρχάς να αναφέρω ότι ουδόλως αμφιβάλλω για τις αγαθές προθέσεις τόσο της Κυβέρνησης όσο και των άλλων που υποστηρίζουν την προτεινόμενη «μεταρρύθμιση», αλλά πιστεύω με κάθε σεβασμό ότι η

νομικές θέσεις, προσανατολισμούς και ειδικότητες) επενεργεί ευνοϊκά όχι μόνο για τη λειτουργία της δικαιοσύνης αλλά και για την εύρυθμη εξέλιξη του δικαίου.

Πρόσφατα, στις 24.9.2021, το Ανώτατο Δικαστήριο εξέδωσε Ανακοίνωση αναφορικά με το θέμα της μεταρρύθμισης, η οποία δημιουργεί ορισμένους προβληματισμούς. Η Ανακοίνωση αυτή έχει ως ακολούθως:

Το Ανώτατο Δικαστήριο τοποθετήθηκε στην αρμόδια Κοινοβουλευτική Επιτροπή Νομικών, στις 7.4.2021 και 15.9.2021, σε σχέση με τα μεταρρυθμιστικά της Δικαιοσύνης Νομοσχέδια, υποστηρίζοντας την άμεση προώθηση της καθυστερημένης ήδη Μεταρρύθμισης.

Με διακύβευμα πλέον την ίδια την αξιοπιστία του δικαστικού μας συστήματος, η σκοπούμενη Μεταρρύθμιση προβάλλει ως αδήριτη ανάγκη. Τυχόν περαιτέρω καθυστέρηση θα οδηγήσει στην κατάρρευση της δικαιοσύνης.

Συνεπώς, οι όποιοι προβληματισμοί και οι εκφρασθείσες διαφορετικές απόψεις και τοποθετήσεις, που έλαβαν χώρα στα πλαίσια ενός γόνιμου διαλόγου μεταξύ των Μελών του Ανωτάτου Δικαστηρίου – απολύτως σεβαστές και αναμενόμενες, με δεδομένη και τη σοβαρότητα του θέματος – δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως τροχοπέδη στη μεταρρύθμιση, ζήτημα το οποίο τώρα πλέον εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Βουλής των Αντιπροσώπων.

Εντέλει, τυχόν αμφισβητήσεις που αναφύονται ως προς τη συνταγματική διάσταση, θα κριθούν, ως είθισται, εν ευθέτω χρόνω, από το αρμόδιο Δικαστήριο.

Τρία σημεία προκύπτουν από το πιο πάνω ιδιαίτερα προσεκτικά διατυπωμένο κείμενο.

Πρώτον, το Ανώτατο Δικαστήριο σωστά τονίζει ότι οποιεσδήποτε συνταγματικές αμφισβητήσεις θα κριθούν από το αρμόδιο Δικαστήριο στο πλαίσιο της συνήθους δικαστικής διαδικασίας.

Δεύτερον, το Ανώτατο Δικαστήριο σημειώνει ότι «η σκοπούμενη Μεταρρύθμιση προβάλλει ως αδήριτη ανάγκη» και προσθέτει ότι «τυχόν περαιτέρω καθυστέρηση θα οδηγήσει στην κατάρρευση της δικαιοσύνης». Η φράση αυτή ενδεχόμενα να δώσει (κατά την άποψή μου) την λανθασμένη εντύπωση ότι «η σκοπούμενη μεταρρύθμιση» αναφέρεται σε *όλη τη μεταρρύθμιση*, συμπεριλαμβανομένου του διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου, ενώ είναι καλά γνωστό ότι η σαφής πλειοψηφία των μελών του Ανωτάτου Δικαστηρίου δεν συμφωνεί με τον προτεινόμενο διαχωρισμό. Είναι γι' αυτό που απαιτείται λεπτομερής τοποθέτηση από το Ανώτατο Δικαστήριο για τις απόψεις του (και/ή των μελών του) για την προτεινόμενη μεταρρύθμιση και τις διάφορες πτυχές της, με πιο σημαντική τον προτεινόμενο διαχωρισμό του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Τρίτον, το Ανώτατο Δικαστήριο ορθά τονίζει ότι γίνεται ένας γόνιμος διάλογος, ενόψει και της σοβαρότητας του θέματος, και προσθέτει ότι «οι εκφρασθείσες διαφορετικές απόψεις και τοποθετήσεις ... δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως τροχοπέδη στη μεταρρύθμιση», ζήτημα το οποίο τώρα πλέον «εμπíπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Βουλής των Αντιπροσώπων». Η παράγραφος αυτή, παρά το ότι είναι ακριβής, φαίνεται να λείπει στη Βουλή των Αντιπροσώπων: «Εμείς έχουμε εκφράσει τις απόψεις μας, οι απόψεις αυτές δεν πρέπει να θεωρηθούν ως τροχοπέδη στη μεταρρύθμιση», με την οποία θα πρέπει τώρα να ασχοληθεί αποκλειστικά η Βουλή. Εδώ το Ανώτατο Δικαστήριο είναι ιδιαίτερα προσεκτικό μήπως κατηγορηθεί (όπως έχει κατηγορηθεί) ότι αποτελεί εμπόδιο και τροχοπέδη στην προτεινόμενη δικαστική μεταρρύθμιση. **Επομένως, από τη μια, η θέση του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι κατανοητή και θεσμικά ορθή. Από την άλλη όμως, τηρουμένης της απαραβάτης αρχής ότι θέματα συνταγματικότητας αποφασίζονται στο πλαίσιο της συνήθους δικαστικής διαδικασίας, και αντιλαμβανόμενοι τις ανησυχίες του Ανωτάτου Δικαστηρίου ότι διατύπωση απόψεων στο στάδιο αυτό ενδεχόμενα θα δώσει την εσφαλμένη εντύπωση ότι έχει κατά νου να θεωρήσει τους όποιους Νόμους προκύψουν αντισυνταγματικούς, πιστεύω ακράδαντα ότι το θέμα του διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου αφορά άμεσα τη λειτουργία του συστήματος δικαιοσύνης και ότι το Ανώτατο Δικαστήριο, δηλαδή τα μέλη του, έχουν την υποχρέωση να εκφράσουν σαφώς τη θέση τους, επί τη βάση της πολύχρονης εμπειρίας τους.** Το υπό κρίση θέμα του προτεινόμενου διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι τέτοιας θεσμικής σημασίας που οι Δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου, τόσο αφυπηρητήσαντες όσο και σε ενεργό υπηρεσία, έχουν την υποχρέωση να εκφράσουν τις απόψεις τους, εφόσον άλλωστε οι ίδιοι γνωρίζουν περισσότερο για το εν λόγω θέμα από οποιονδήποτε άλλον.

Εγώ δεν πιστεύω ότι ο προτεινόμενος διαχωρισμός είναι συνταγματικά άκυρος, όσο και να διαφωνώ με τη σχετική πρόταση. Αφορά όμως άμεσα τη λειτουργία του δικαστικού συστήματος, κάτι που εμπíπτει στο πεδίο γνώσης και εμπειρίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Πιστεύω ότι μια ελεύθερη και εις βάθος συζήτηση για το θέμα αυτό και μόνο, μεταξύ της Βουλής των Αντιπροσώπων, των πολιτικών κομμάτων, του Δικηγορικού Συλλόγου, της Ένωσης Δικαστών και του Ανωτάτου Δικαστηρίου, θα βοηθήσει ιδιαίτερα στην αντίληψη και αξιολόγηση των προβλημάτων που θα προκύψουν από το διαχωρισμό των Δικαστηρίων. Επαναλαμβάνω για πολλοστή φορά ότι δεν θα πρόκειται για συζήτηση συνταγματικότητας (αν και το δίκαιο της ανάγκης και η εμβέλεια του παρουσιάζουν ιδιαίτερα προβλήματα), αλλά για συζήτηση λειτουργικότητας του δικαστικού συστήματος και της καλύτερης δυνατής απονομής της δικαιοσύνης.

ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Ουδείς μπορεί να αμφισβητήσει την κεντρική σημασία της δικαστικής εξουσίας σε μια σύγχρονη Πολιτεία και ειδικά στην Κύπρο.

Παραδοσιακά, η άποψη για τις δυνατότητες της Δικαστικής Εξουσίας ήταν διαφορετική. Θεωρείτο ως "*The Least Dangerous Branch*"² του πολιτεύματος, ιδιαίτερα συγκρινόμενο με τη Νομοθετική και Εκτελεστική Εξουσία. Όπως ανέφερε ένας από τους διαμορφωτές του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών, ο Alexander Hamilton³:

Whoever attentively considers the different departments of power must perceive, that, in a government in which they are separated from each other, the judiciary, from the nature of its functions, will always be the least dangerous to the political rights of the Constitution; because it will be least in a capacity to annoy or injure them. The Executive not only dispenses the honors, but holds the sword of the community. The legislature not only commands the purse, but prescribes the rules by which the duties and rights of every citizen are to be regulated. The judiciary, on the contrary, has no influence over either the sword or the purse; no direction either of the strength or of the wealth of the society; and can take no active resolution whatever. It may truly be said to have neither FORCE nor WILL, but merely judgment; and must ultimately depend upon the aid of the executive arm even for the efficacy of its judgments.

Με λίγα λόγια, η Δικαστική Εξουσία είναι κατά τα ανωτέρω η πλέον αδύνατη Εξουσία στην Πολιτεία (*The Least Dangerous Branch*), κυρίως διότι, σε αντίθεση με τη Βουλή και τη Νομοθετική Εξουσία, δεν θεσπίζει Νόμους ούτε και ελέγχει τον Προϋπολογισμό του Κράτους, και σε αντίθεση με την Κυβέρνηση και την Εκτελεστική Εξουσία δεν πλαισιώνεται από τη Δημόσια Υπηρεσία ούτε και έχει στην διάθεσή της οργανωμένα σύνολα, όπως στρατιωτικές δυνάμεις και Αστυνομία. Επομένως, σημειώνει ο Alexander Hamilton, η Δικαστική Εξουσία δεν έχει ούτε *FORCE* (ισχύ) ούτε *WILL* (βούληση) αλλά μόνο *JUDGMENT* (δηλαδή κρίση) της οποίας μάλιστα η αναγνώριση και η υλοποίηση βασίζονται στη συνδρομή των άλλων δύο εξουσιών.

Σήμερα, και ειδικά στο σύγχρονο πολίτευμα, τα πράγματα δεν είναι όπως τα περιγράφει ο Hamilton, αλλά είναι πολύ διαφορετικά⁴. Ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει. Στο πολιτειακό περιβάλλον στο οποίο ζούμε, το οποίο συνίσταται αφενός στο κράτος δικαίου και αφετέρου στο δημοκρατικό πολίτευμα, είναι η Δικαστική Εξουσία που σε τελευταία ανάλυση έχει τις μεγαλύτερες δυνατότητες και δυνητικές εξουσίες, απλούστατα διότι είναι η Δικαστική Εξουσία που καθορίζει δεσμευτικά τη δικαιοδοσία των άλλων εξουσιών και τη νομιμότητα των πράξεων και αποφάσεών τους. Έτσι, είναι η Δικαστική Εξουσία που έχει το δικαίωμα και το καθήκον να κρίνει ότι Νόμοι και Κανονισμοί που θεσπίζονται από τη Νομοθετική Εξουσία είναι άκυροι διότι δεν συνάδουν με τον βασικό νόμο του Κράτους (δηλαδή το Σύνταγμα) καθώς και το δικαίωμα και καθήκον να ακυρώνει τις πράξεις και αποφάσεις της

² Bickel, *The Least Dangerous Branch: The Supreme Court at the Bar of Politics* (1962).

³ Στο φυλλάδιο που συνέταξε κατά την συγγραφή του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών, με τον τίτλο 78th Federalist (*The Judges as Guardians of the Constitution*).

⁴ Ο Hamilton είχε διατυπώσει τις απόψεις του πριν από την απόφαση του Αρχιδικαστή Marshall στην υπόθεση *Marbury v. Madison* (1803).

Εκτελεστικής Εξουσίας όταν αυτές αντίκεινται προς το Σύνταγμα ή/και τον Νόμο ή/και τις γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου. Με τον τρόπο αυτό, η Δικαστική Εξουσία ασκεί γενικό και καθοριστικό έλεγχο επί της λειτουργίας των άλλων δύο Εξουσιών και διαδραματίζει τον βασικό ρόλο στη διαμόρφωση του πολιτειακού συστήματος της συγκεκριμένης χώρας.

Συνοπτικά, ο έλεγχος που η Δικαστική Εξουσία ασκεί επί σημαντικών εκφάνσεων των λειτουργιών των άλλων δύο Εξουσιών προσδιορίζεται και αναδεικνύεται ως εξόχως καθοριστικός καθόσον αφορά στην επικράτηση του κράτους δικαίου στη χώρα και την εμπέδωσή του στη συνείδηση των πολιτών.

Έτσι έχουν τα πράγματα και στην Κύπρο, όπου σε μεγάλο βαθμό ακολουθούμε τις αρχές συνταγματικής αναθεώρησης (review) και ερμηνείας (interpretation) που έχουν διαμορφωθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και παρόμοιες δικαιοδοσίες.

Επομένως, είναι παντελώς λανθασμένο να θεωρείται ότι η μεταρρύθμιση της δικαιοσύνης (και μάλιστα η εκ βάθρων αναδόμησή της) μπορεί να έχει περιορισμένους στόχους όπως π.χ. η επιτάχυνση των δικαστικών διαδικασιών ή η καλύτερη λειτουργία των Δικαστηρίων. Η προτεινόμενη μεταρρύθμιση του συστήματος δικαιοσύνης, όπως προκύπτει από τα νομοσχέδια που έχουν σταλεί στη Βουλή από το Υπουργικό Συμβούλιο, δεν μπορεί παρά να έχει τεράστιες και καταλυτικές συνέπειες όχι μόνο στο εν γένει σύστημα της απονομής της δικαιοσύνης αλλά και στο ίδιο το πολιτειακό σύστημα. **Ναι**, αυτό είναι το διακύβευμα στην παρούσα περίπτωση, δηλαδή τίποτε λιγότερο από την πολιτειακή φυσιογνωμία και το χαρακτήρα του Κράτους μας.

Πιο συγκεκριμένα, ο ρόλος και η αποστολή της δικαστικής εξουσίας και των Δικαστηρίων μπορούν να συμπυκνωθούν στα πιο κάτω:

1. Να κρατούν ισορροπία μεταξύ των πολιτειακών αρχών, ιδιαίτερα εκεί που αναγνωρίζεται η διάκριση των εξουσιών, που από πολλούς θεωρείται ως βασικό κύτταρο της δημοκρατίας και του πλουραλισμού.
2. Να προστατεύουν το κράτος δικαίου και τα ατομικά δικαιώματα.
3. Να διαφυλάττουν τις βασικές αρχές του πολιτεύματος, έστω και αν αυτό συνεπάγεται την ακύρωση όχι μόνο Νόμων αλλά τουλάχιστον σε σπάνιες περιπτώσεις και συνταγματικών τροποποιήσεων.
4. Να επιλύουν διαφορές μεταξύ των πολιτών.
5. Να εφαρμόζουν το ποινικό δίκαιο της χώρας, τιμωρώντας τους ενόχους και απαλλάσσοντας τους αθώους, εμποδίζοντας ταυτόχρονα κάθε κατάχρηση ποινικής διαδικασίας η οποία θέτει σε κίνδυνο είτε τα ατομικά δικαιώματα είτε την αξιοπιστία του γενικότερου συστήματος δικαιοσύνης.

6. Πέραν της συγκεκριμένης επίλυσης διαφορών αλλά πάντα στο θεσμικό πλαίσιο της, να αναδιαμορφώνουν και να εμπλουτίζουν το δίκαιο μέσω των δικαστικών αποφάσεων.

Δεν μπορεί να υπάρξει δημοκρατικό κράτος στην εποχή μας, που να βασίζεται αφενός στην ευνομία και αφετέρου στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, χωρίς την ύπαρξη λειτουργικού και αποτελεσματικού συστήματος δικαιοσύνης. Η υπονόμηση του γενικότερου συστήματος δικαιοσύνης θα καταφέρει σοβαρό πλήγμα στο κράτος δικαίου και στη λειτουργία της απονομής της δικαιοσύνης, κλονίζοντας την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς και ενθαρρύνοντας την παρανομία και την ασυδοσία. Για να υπάρξει ικανοποιητικό και λειτουργικό σύστημα δικαιοσύνης, θα πρέπει να υπάρχουν οι σωστές δομές, δηλαδή τα κατάλληλα Δικαστήρια που να καλύπτουν αφενός όλο το φάσμα του δικαίου και της απονομής της δικαιοσύνης και αφετέρου να λειτουργούν ικανοποιητικά και αποτελεσματικά, δηλαδή με ταχύτητα και ποιότητα.

Σίγουρα, οι Δικαστές περιβάλλονται από πολύ σημαντική εξουσία και ουσιαστικά έχουν τη δυνατότητα να ρυθμίζουν, τουλάχιστον σε τελευταία ανάλυση, τα πολιτικά πράγματα του τόπου. Είναι οι Δικαστές και τα Δικαστήρια που οριοθετούν και επιτηρούν τη δικαιοδοσία των άλλων πολιτειακών αρχών, που προστατεύουν τα ατομικά δικαιώματα και επιλύουν διαφορές μεταξύ ατόμων αφενός και μεταξύ ατόμων και Κράτους αφετέρου, και που μεταξύ άλλων έχουν το δικαίωμα να κρίνουν ότι ενέργειες και πράξεις άλλων αρχών είναι άκυρες καθότι αντίκεινται προς το Νόμο και το Σύνταγμα, συμπεριλαμβανομένης νομοθεσίας που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα και πρόσφατα ακόμη και συνταγματικών τροποποιήσεων που δεν συνάδουν προς το πνεύμα και τα βασικά χαρακτηριστικά του Συντάγματος. Ειδικά σε σχέση με την πρόσφατη αυτή εξέλιξη, το Εκλογοδικείο, αποτελούμενο φυσικά από τους Δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου, έκρινε ότι το Κυπριακό Ανώτατο Δικαστήριο έχει την εξουσία στην κατάλληλη περίπτωση να κρίνει παράνομη, αντιθεσμική και κατά συνέπεια άκυρη τροποποίηση του Συντάγματος παρόλο που αυτή υιοθετήθηκε με τον τυπικά ορθό τρόπο από το αρμόδιο πολιτειακό όργανο, δηλαδή τη Βουλή με ενισχυμένη πλειοψηφία. Όπως λέχθηκε σε αυτή την ιδιαίτερα σημαντική απόφαση⁵:

Το δικαίωμα του συνταγματικού νομοθέτη να τροποποιεί πρόνοια του Συντάγματος ως έκφραση της αντιπροσωπευτικής του λαού ιδιότητας της Βουλής, περιορίζεται από το δεδομένο ότι δεν μπορεί να επεμβαίνει σε θεμελιώδεις δομές του Συντάγματος. Η θεωρία περί αυτού του «*Basic Structure Doctrine*» έχει αναπτυχθεί από διάφορα Συνταγματικά Δικαστήρια, με πρώτο αυτό του Indian Supreme Court στην υπόθεση ***Kesavananda Bharati v. State of Kerala*** A.I.R. 1973 S.C.1461. Στην ουσία αυτό σημαίνει ότι παρά το γεγονός ότι ένα Κοινοβούλιο έχει τη δυνατότητα να τροποποιεί ακόμη και συνταγματικές πρόνοιες που επηρεάζουν ουσιαστικά δικαιώματα, δεν μπορεί να θεσπίσει τροποποιήσεις που εκθεμελιώνουν την ίδια τη βασική δομή του Συντάγματος ή τις αρχές επί των οποίων στηρίζεται.

⁵ Ανδρέας Μιχαηλίδης κ.ά. v. Γενικός Έφορος Εκλογής κ.ά., Εκλογική Αίτηση Αρ. 1/2019, ημερ. 29.10.2020.

Παρόλο που η απόφαση αυτή δέχθηκε δριμεία κριτική και δεν ακολουθήθηκε πάντοτε, θεωρούμενη ως προϊόν δικαστικού ακτιβισμού, ... εν τούτοις, με διάφορες παραλλαγές και ακαδημαϊκές θεωρίες έχει τύχει εφαρμογής κατά καιρούς.

Φαίνεται σαφώς ότι στο Κυπριακό δίκαιο, σωστά ή λανθασμένα, έχει υιοθετηθεί κατά τρόπο δεσμευτικό η θεωρία ότι το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας έχει το δικαίωμα και την υποχρέωση να επιτηρεί όχι μόνο το Σύνταγμα αλλά και τις βασικές αρχές αυτού, με αποτέλεσμα ότι υπάρχει τώρα δικαστική ευχέρεια και εξουσία περιορισμού της συνταγματικής τροποποίησης με τρόπο που αυτή να μην επεμβαίνει σε θεμελιώδεις δομές και αρχές του Συντάγματος.

Ως αποτέλεσμα, η εξουσία των Δικαστών και των Δικαστηρίων είναι τεράστια διότι είναι τα εν λόγω πρόσωπα και οι θεσμοί που πέραν οποιουδήποτε άλλου καθορίζουν το πολίτευμα και τις διάφορες πτυχές αυτού. Συνεπακόλουθα, τεράστια είναι και η ευθύνη τους.

Όπως έχει λεχθεί⁶:

Supreme Court Judges, it can be inferred, are all too conscious of the heavy responsibilities placed on their shoulders to play an appropriate role in the governance of their country. Not being elected representatives, they are aware that they are not accountable to society in the same way as politicians, who can be voted out of office at the next election. Even judges who have the power to declare laws enacted by the country's parliament to be invalid are clearly reluctant to exercise that power unless the need to do so is inescapable. And when they do exercise it they seem aware that elected politicians may well react by enacting other laws which will seek to circumvent (while complying with) the judges' decision. What develops, therefore, is a 'democratic dialogue' between the top judges and the top politicians. Common law lawyers are familiar with this through the ordinary application of the principles of statutory interpretation, but in jurisdictions where top courts can declare enacted laws to be unconstitutional, the dialogue is more intense since a declaration of unconstitutionality will often leave a vacuum in the law which the elected law-makers have to fill as best they can.

Ορθά λοιπόν έχει υποδειχθεί ότι ο μόνος περιορισμός των Δικαστών είναι το αίσθημα αυτοσυγκράτησής τους (judicial self-restraint)⁷, που αναγνωρίζει μεν ότι η ευθύνη για υιοθέτηση και διαμόρφωση Κανονισμών, Νόμων και Συνταγματικών Τροποποιήσεων ανήκει σε άλλα όργανα της Πολιτείας, χωρίς όμως να αλλοιώνεται το γεγονός ότι είναι στους Δικαστές που ανήκει το δικαίωμα επιτήρησης και προστασίας του Συντάγματος και των βασικών

⁶ Brice Dickson, "Comparing Supreme Courts" σελ.11 στο βιβλίο *Judicial Activism in Common Law Supreme Courts* (2007).

⁷ Η φράση αυτή εμφανίζεται σε πολλές αποφάσεις του Δικαστή Frankfurter του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Ηνωμένων Πολιτειών.

αρχών αυτού, καθήκοντα που ισοδυναμούν «με έλεγχο των άλλων εξουσιών»⁸.

Επομένως, ιδιαίτερα στο ανώτατο επίπεδο, τα Δικαστήρια και οι Δικαστές δεν εκδικάζουν μόνο υποθέσεις αλλά και λαμβάνουν μέρος στη διακυβέρνηση της χώρας, ελέγχοντας τις άλλες Εξουσίες και προστατεύοντας το πολιτειακό ισοζύγιο, ασκώντας με τον τρόπο αυτό μια εξαιρετικά σημαντική εξουσία η οποία μάλιστα δεν υπόκειται σε έλεγχο είτε μέσω της κάλπης είτε μέσω των άλλων συνήθων διαδικασιών του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Είναι γι' αυτό που επιβάλλεται η σωστή διαμόρφωση των Δικαστηρίων και κατά το δυνατό η αρμονική τους λειτουργία.

Σίγουρα, ο καλύτερος τρόπος διασφάλισης της σωστής απονομής της δικαιοσύνης είναι η ορθολογιστική επιλογή των Δικαστών. Δεν υπάρχει σύστημα που να μην κινδυνεύσει από ανυποληψία και ενδεχόμενα κατάρρευση εάν δεν διορίζονται κατάλληλοι Δικαστές που όχι μόνο να παραμένουν ακριβοδίκαιοι κριτές των προσώπων και αρχών ενώπιον τους αλλά και που να είναι σε θέση να διαμορφώσουν με προοδευτικό τρόπο το δίκαιο (μόνο μέρος του οποίου θεσπίζεται νομοθετικά). Ο τρόπος και η σημασία της σωστής επιλογής των προσώπων που θα υπηρετήσουν ως Δικαστές αναλύονται στο πιο κάτω απόσπασμα⁹.

The reasons why different groups of top judges adopt different approaches to the adjudicative role on constitutional issues include the nature of the legal culture within which judges receive their education, the method for appointing judges, the pool from which they are drawn, the prevailing political culture in the country (and in particular the extent to which that has been affected by the 'rights revolution'), the nature and age of the Constitution and, lastly, the fact that judges 'somehow manage to find ways of adjusting their constitutions to "the felt necessities of the time"'. One could conclude from this that a comparison of the judicial approach to the even broader issue of how 'active' top judges are across a range of legal fields is very unlikely to reveal a simple explanation for the variety of attitudes. We are dealing with human beings here, not institutions, and human beings have innumerable, and often unconscious, motives for deciding a dispute one way rather than another. Contrary to popular belief, and even in civil law systems as one of the contributions to the Goldsworthy collection makes clear, judges have considerable discretion to decide disputes in accordance with personal predilection. It is just that most of them are adept at clothing their conclusions in legal language which disguises their personal preferences.

Με άλλα λόγια, η σημασία του δικαστικού έργου είναι κοινό χαρακτηριστικό των πλείστων δημοκρατικών κρατών, αν και ο τρόπος με τον οποίο οι

⁸ Δείτε Bickel, *The Least Dangerous Branch*, supra.

⁹ Brice Dickson, "Comparing Supreme Courts" σελ.13 στο βιβλίο *Judicial Activism in Common Law Supreme Courts*, Edited by Brice Dickson (2007).

Δικαστές και τα Δικαστήρια ασκούν το έργο τους διαφέρει σημαντικά από τη μια νομική παράδοση στην άλλη. Όσον δε αφορά τον τρόπο επιλογής των Δικαστών, δεν μπορεί να υπάρξει εξαντλητικός κατάλογος των εφαρμοστέων κριτηρίων ή των μεθόδων που θα χρησιμοποιηθούν, παρόλο που σίγουρα θα πρέπει να επιλέγονται καλοί νομικοί, ακέραιοι και αντικειμενικοί άνθρωποι, και αναπόφευκτα πρόσωπα που γνωρίζουν και εκπροσωπούν τη νομική κουλτούρα της χώρας.

Απαιτείται όμως και ορθά δομημένο και λειτουργικό σύστημα Δικαστηρίων, που να λειτουργούν αντικειμενικά, αξιόπιστα και με ταχύτητα. Η δημιουργία των Δικαστηρίων και αλλαγές στην υπάρχουσα δομή αυτών θα πρέπει να γίνονται με προσοχή και λαμβάνοντας υπόψη τη νομική παράδοση της χώρας και τις υπάρχουσες πραγματικότητες.

Είναι στο σημείο της προτεινόμενης δομής της δικαστικής εξουσίας, ιδιαίτερα όσον αφορά τον διαχωρισμό του νυν υπάρχοντος ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου, που εστιάζω την προσοχή και την ένστασή μου.

ΚΟΙΝΟΔΙΚΑΙΟ, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Στο σημείο αυτό, παρατηρούμε ότι υπάρχουν δύο βασικά νομικά συστήματα, το κοινοδίκαιο (common law) και το ηπειρωτικό δίκαιο (civil law or continental law). Ο καιρός φυσικά έχει παρέλθει από τότε που υπήρχε σαφέστατη και απροσπέλαστη διάκριση μεταξύ των δύο συστημάτων, κυρίως ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των διαφόρων νομικών παραδόσεων. Επίσης στην εποχή μας, και ιδιαίτερα στην περίπτωση της Κύπρου, υπάρχει και το Ευρωπαϊκό δίκαιο (δηλαδή το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης της οποίας η Κύπρος είναι μόνιμο μέλος) καθώς και η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων), που έχουν ασκήσει σημαντική επίδραση στο γενικότερο νομικό σύστημα της Κύπρου αλλά και ιδιαίτερα σε συγκεκριμένους τομείς αυτού. Παρά ταύτα, στο Κυπριακό σύστημα υπερισχύει το κοινοδίκαιο, αν και σε ορισμένους τομείς δικαίου ακολουθείται η παράδοση του ηπειρωτικού δικαίου, όπως στον χώρο του διοικητικού δικαίου. Η υπεροχή του κοινοδικαίου είναι ιδιαίτερα ορατή όσον αφορά όχι τόσο την ουσία του δικαίου όσο τη μεθοδολογία του, με βασικό άξονα τη θεωρία του δεσμευτικού προηγούμενου (binding precedent), ότι δηλαδή τα Δικαστήρια και οι Δικαστές διαμορφώνουν το δίκαιο καθοδηγούμενοι από προηγούμενες δικαστικές αποφάσεις επί του ίδιου θέματος.

Ο έγκριτος νομικός Χρίστος Κληρίδης, Πρόεδρος του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου, διαφωνεί με την πιο πάνω ανάλυση και έχει αναφέρει τα ακόλουθα σε σχέση με το θέμα της ύπαρξης και λειτουργίας δύο Δικαστηρίων στην ανώτατη βαθμίδα¹⁰:

¹⁰ Διαδικτυακή Διάλεξη Π.Δ.Σ., 20.4.2021.

Η αναγκαιότητα δημιουργίας δύο δικαστηρίων στην ανώτατη βαθμίδα είχε διαπιστωθεί και από το ίδιο το Σύνταγμα του 60. Όπως υπέδειξα και στην Πρόεδρο του Ανωτάτου Δικαστηρίου αλλά και με άρθρο μου το οποίο δημοσιεύθηκε στην ιστοσελίδα «Δικαιοσύνη» και στο οποίο σας παραπέμπω, στον τομέα του δημόσιου δικαίου η Κύπρος εφαρμόζει το Ηπειρωτικό Δίκαιο και τούτο αφορά και την δομή της ύπαρξης, δηλαδή κατ' αντιστοιχία της Ελλάδος, Αρείου Πάγου και Συμβουλίου της Επικρατείας. Αυτές είναι οι ιδιαιτερότητες του Κυπριακού Συντάγματος τις οποίες δέχθηκε με νομολογία του ήδη το Ανώτατο Δικαστήριο. Άρα δεν μπορούμε να παίρνουμε το Αγγλοσαξωνικό μοντέλο του ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου της Αγγλίας ενιαίο για όλα τα δίκαια και όλους τους τομείς και να το μεταφέρουμε στην Κύπρο.

Δεν συμφωνώ με την πιο πάνω ανάλυση. Η αναγκαιότητα δημιουργίας δύο Δικαστηρίων το 1960 υπαγορεύτηκε σε μεγάλο βαθμό από το δικοινοτικό Σύνταγμα του ίδιου έτους, με τριμελές Συνταγματικό Δικαστήριο το οποίο είχε ως Πρόεδρο ξένο νομικό. Δεν ήταν συνειδητή επιλογή ενός συστήματος δικαίου σε προτίμηση άλλου συστήματος, αλλά η δημιουργία ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου με κύριο σκοπό την προστασία της Τουρκοκυπριακής κοινότητας. Η συνειδητή επιλογή, με βάση νομικά κριτήρια, γίνεται το 1964, με τη δημιουργία ενός ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου με γενική δικαιοδοσία.

Αλλά ακόμη και σε σχέση με το διοικητικό δίκαιο, το οποίο σαφώς προέρχεται από την ηπειρωτική παράδοση, η δικαστική μεθοδολογία στην Κύπρο φαίνεται να είναι (ή να έχει γίνει) αυτή του κοινοδικαίου, όχι με συμπερασματικές αλλά με πλήρως αιτιολογημένες αποφάσεις και με ουσιαστικό πυλώνα το δεσμευτικό προηγούμενο (*binding precedent*).

Τα πιο πάνω σχόλια είναι σημαντικά διότι η διαμόρφωση του δικαστικού συστήματος πρέπει κατά κανόνα να αντικατοπτρίζει τη νομική παράδοση, την ιστορία και τις κοινωνικές πραγματικότητες της συγκεκριμένης χώρας.

Χωρίς αμφιβολία, το νομικό σύστημα της Κύπρου παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, διότι μεταξύ άλλων συνδυάζει διαφορετικές παραδόσεις του δικαίου. Όπως έχει λεχθεί από τον συγγραφέα¹¹:

Therefore, at least four different systems of substantive law (*first* common law and equity for civil and criminal law, *secondly* administrative law of the continental type for the review of the legality of administrative acts or decisions, *thirdly* constitutional law as elaborated and developed by the American Supreme Court for issues relating to the judicial review of legislation and constitutional interpretation and *fourthly* what we have called the European dimension based on the implementation of the *acquis communautaire*) co-exist and are administered by an independent Judiciary in Cyprus. But there are two important unifying factors. First, as we have just mentioned, the same

¹¹ Polyviou, *Cyprus: A Study in the Theory Structure and Method of the Legal System of the Republic of Cyprus* (2015), σελ. 266.

Judges apply and enforce *all laws* within the Republic, irrespective of their origin or content. Secondly, the *judicial method* employed in the enforcement of all laws and systems of law is essentially the same, namely the common law method.

Με άλλα λόγια, το αστικό και ποινικό δίκαιο βασίζονται σαφώς στο κοινοδίκαιο, το διοικητικό δίκαιο προέρχεται από το ηπειρωτικό δίκαιο (Γερμανία, Γαλλία, Ελλάδα), το συνταγματικό δίκαιο και οι βασικές αρχές του πολιτειακού δικαίου έχουν τις ρίζες τους στην παράδοση των Ηνωμένων Πολιτειών (που ακολουθήθηκε και στην Ινδία), και περαιτέρω νέοι τομείς δικαίου, όπως το Δίκαιο του Ανταγωνισμού και το Δίκαιο που αφορά την Κεφαλαιαγορά, το Χρηματιστήριο και άλλα θέματα που αφορούν οικονομικές πτυχές της νέας κατάστασης πραγμάτων, βασίζονται σε Κανονισμούς της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και γενικότερα στο Ευρωπαϊκό δίκαιο (*acquis communautaire*). Όσον δε αφορά το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χωρίς να υποτιμάται η συνεισφορά του κοινοδικαίου, η βασική πηγή δικαίου είναι το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας που βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Όσον αφορά τώρα τη μεθοδολογία των Κυπριακών Δικαστηρίων, αυτή φαίνεται να βασίζεται στο κοινοδίκαιο, όταν δηλαδή η βασική πηγή του δικαίου είναι η νομολογία των Δικαστηρίων που με τη σειρά της βασίζεται στη θεωρία του δεσμευτικού προηγούμενου (*binding precedent*), ακόμη και σε θέματα όπου το ουσιαστικό δίκαιο είναι ηπειρωτικής προέλευσης, όπως το διοικητικό δίκαιο.

Όσον αφορά το αστικό δίκαιο, όπως ανέφερε ο Καθηγητής Συμεωνίδης¹², το Κυπριακό νομικό σύστημα είναι ένα πλούσιο μωσαϊκό, που αποτελείται από διάφορες παραδόσεις και προσεγγίσεις, τόσο από το κοινοδίκαιο όσο και το ηπειρωτικό δίκαιο.

All together, the above developments and borrowings contributed to turning the law of Cyprus into a fascinating legal mosaic where the English common law coexists with Greek and French administrative law, European and American constitutional principles, Roman-Byzantine law, and Ottoman law. The fact that this diverse law is applied and reshaped by Cypriot judges, some of whom have been trained in the common law tradition and increasingly more of whom have been trained in the Greek and Continental tradition, makes the Cypriot amalgam one of the most interesting legal systems within the Western legal family. In short, it is very much what we comparatists call a “paradise of comparative law”.

Η πιο πάνω νομική πραγματικότητα δεν πρέπει ούτε να μας ανησυχεί ούτε να μας ξενίζει, αλλά αντίθετα αποτελεί ένα μοναδικό νομικό φαινόμενο εμπλουτισμένο με στοιχεία από διαφορετικές νομικές παραδόσεις, το οποίο επιτρέπει την αναπροσαρμογή συγκεκριμένων προσεγγίσεων και

¹² Symeonides, “The Mixed Legal System of the Republic of Cyprus”, 78 *Tulane Law Review* (2003) 441.

αντιμετωπίσεων σε νομικά και άλλα θέματα επί τη βάσει και των δύο βασικών φιλοσοφιών δικαίου, του κοινοδικαίου αφενός και του ηπειρωτικού δικαίου αφετέρου. Χωρίς αμφιβολία όμως, κυρίαρχο παραμένει το κοινοδικαίο όχι μόνο όσον αφορά την ουσία αλλά και τη μεθοδολογία της λειτουργίας του δικαίου – ανεξάρτητοι Δικαστές που διορίζονται από το επάγγελμα του δικηγόρου και οι οποίοι εφαρμόζουν το δίκαιο επί τη βάσει του δεσμευτικού προηγούμενου, με βασικό εργαλείο τη νομολογία που οι ίδιοι δημιουργούν.

Κατά την άποψή μου, και όπως θα εξηγήσω αργότερα, ο προτεινόμενος διαχωρισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου και η λειτουργία δύο χωριστών Ανωτάτων Δικαστηρίων (του συνταγματικού αφενός και εκείνου που θα επιλαμβάνεται αστικών και ποινικών διαφορών και θεμάτων αφετέρου) δεν συνάδουν προς τη φιλοσοφία του κοινοδικαίου και θα οδηγήσουν σε αναστάτωση και στρέβλωση όχι μόνο τη λειτουργία του συστήματος απονομής δικαιοσύνης αλλά και την ίδια την ουσία του δικαίου. Το ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο, από το 1964, έχει εμπλουτίσει πολύ σημαντικά το Κυπριακό δίκαιο, με την έκδοση ιδιαίτερα σημαντικών αποφάσεων σε πολλούς χώρους δικαίου. Έχει φυσικά απογοητεύσει και αρκετές φορές, αλλά αυτό είναι αναμενόμενο και συναντάται σε όλα τα σύγχρονα συστήματα δικαίου. Ουδεμία αμφιβολία έχω ότι, σε γενικές γραμμές, το Ανώτατο Δικαστήριο της Κύπρου, ενιαίο και με ικανό αριθμό Δικαστών, έχει προσφέρει σημαντικά στο δίκαιο, όπως προκύπτει και από τη διεθνή αξιολογία του εν λόγω Δικαστηρίου και από τις αρκετές περιπτώσεις όπου γίνεται αναφορά σε αποφάσεις του Κυπριακού Ανωτάτου Δικαστηρίου σε αποφάσεις των Δικαστηρίων άλλων χωρών.

ΤΟ ΑΝΩΤΑΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ – ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ – ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΡΑ

Το 1960 δημιουργήθηκαν δύο Ανώτατα Δικαστήρια, το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο το οποίο απαρτιζόταν από τρεις Δικαστές (Ελληνοκύπριο, Τουρκοκύπριο και ξένο Πρόεδρο) και το Ανώτατο Δικαστήριο το οποίο απαρτιζόταν από τέσσερις Δικαστές (δύο Ελληνοκυπρίους, ένα Τουρκοκύπριο και ξένο Πρόεδρο). Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο είχε ως αντικείμενο το δημόσιο δίκαιο, κυρίως το διοικητικό, και το Ανώτατο Δικαστήριο ασχολείτο με το μη δημόσιο δίκαιο, πρώτιστα το ποινικό και το αστικό. Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο λειτουργούσε επί τη βάσει του ηπειρωτικού σχήματος (εφόσον το διοικητικό δίκαιο βασιζόταν στην ηπειρωτική παράδοση) ενώ το Ανώτατο Δικαστήριο, με ποινική και αστική δικαιοδοσία, λειτουργούσε ως ανώτατο δικαστικό όργανο επί τη βάσει της παράδοσης του κοινοδικαίου.

Με την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων το τέλος του 1963 και αρχές του 1964 από τους μηχανισμούς και τα όργανα του Συντάγματος του 1960, τα δύο Δικαστήρια δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν, ενόψει του ότι με βάση τις διευθετήσεις του 1960 έπρεπε να συμπεριλαμβάνουν στη σύνθεσή τους και Τουρκοκυπρίους, με αποτέλεσμα η τότε Βουλή των Αντιπροσώπων να προχωρήσει στη θέσπιση Νόμου που εγκαθίδρυε ένα Ανώτατο Δικαστήριο με γενική δικαιοδοσία, που θεωρήθηκε νόμιμο με επίκληση του δικαίου της

ανάγκης στην υπόθεση *Ibrahim*¹³. Η υπόθεση αυτή έχει επικροτηθεί από σημαντικά ξένα Δικαστήρια και θεωρείται σταθμός στην εξέλιξη του συνταγματικού δικαίου όχι μόνο στην Κύπρο αλλά και παγκοσμίως. Μεταξύ άλλων, το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά, ένα από τα πιο αξιόπιστα δικαστικά όργανα στον κόσμο, επικρότησε την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Κύπρου στην *Ibrahim*, αναφέροντας τα πιο κάτω¹⁴:

Josephides J. set forth four prerequisites which he said must be satisfied before the doctrine of state necessity could apply to validate such an unconstitutional law:

- (a) an imperative and inevitable necessity or exceptional circumstances;
- (b) no other remedy to apply;
- (c) the measure taken must be proportionate to the necessity; and
- (d) it must be of a temporary character limited to the duration of the exceptional circumstances.

A law thus enacted is subject to the control of this court to decide whether the aforesaid prerequisites are satisfied, *i.e.* whether there exists such a necessity and whether the measures taken were necessary to meet it.

Το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά συνέχισε ως ακολούθως¹⁵:

All four conditions being satisfied, Josephides J. concluded that the impugned law, while unconstitutional, was nevertheless effectual "for the duration of the necessity and no more".

The question in *Ibrahim, supra*, was whether a temporary unconstitutional law, enacted in order to meet the exigencies of a state of emergency, could be valid. The question in the present Reference is quite different. Here, the Court is concerned with whether unconstitutional laws can be given temporary validity in order to avoid a state of emergency. It is the Court which must take steps to avoid the deleterious consequences of the Manitoba Legislature's persistent failure to observe the Constitution. In *Ibrahim* the Court simply condoned the measures taken by the Parliament of Cyprus in response to a necessitous situation arising out of circumstances beyond its control. Thus, *Ibrahim* is not directly applicable to the circumstances of the present case.

¹³ (1964) C.L.R. 195.

¹⁴ *Re Manitoba Language Rights* [1985] 19 D.L.R. 1.

¹⁵ *Supra*

The principle that can be deduced from the *Ibrahim* case with respect to the present context, however, is that a Court may temporarily treat as valid and effective laws which are constitutionally flawed in order to preserve the rule of law. The case stands for the proposition that under conditions of emergency, when it is impossible to comply with the Constitution, the Court may allow the government a temporary reprieve from such compliance in order to preserve society and maintain, as nearly as possible, normal conditions. The overriding concern is the protection of the rule of law.

Με άλλα λόγια, όταν λάβει χώρα κάποια κρίση ή εκδηλωθεί έκρυθμη κατάσταση η οποία δεν επιτρέπει την ομαλή λειτουργία των θεσμών, το Κράτος έχει εξουσία να λάβει τα μέτρα εκείνα για την εύρυθμη λειτουργία του, συμπεριλαμβανομένης της αρχής του κράτους δικαίου (rule of law). Οι ρυθμίσεις που υιοθετούνται για αντιμετώπιση της κατάστασης είναι «νόμιμες» ως αποτέλεσμα του δικαίου της ανάγκης και παραμένουν σε ισχύ εκκρεμούσης της έκρυθμης κατάστασης. Παρόλο που στη συνήθη περίπτωση ένα έκτακτο μέτρο έχει συγκεκριμένη διάρκεια, δηλαδή εφόσον η ανώμαλη κατάσταση συνεχίσει να υφίσταται, σε περιπτώσεις όπου η έκρυθμη και ανώμαλη κατάσταση συνεχίζει και καθίσταται ουσιαστικά μόνιμη τότε το έκτακτο μέτρο παραμένει και εξ ανάγκης καθίσταται αναπόσπαστο μέρος της συνταγματικής τάξης.

Στην Κύπρο κατά το τέλος του 1963 εκδηλώθηκε έκρυθμη κατάσταση που δεν επέτρεπε τη λειτουργία του Κράτους, λήφθηκαν έκτακτα μέτρα για τη διατήρηση του νόμου και της τάξης, για τη λειτουργία των αναγκαίων θεσμών του πολιτεύματος και για τη διάσωση του ίδιου του Κράτους, τα μέτρα αυτά κρίθηκαν νόμιμα ως αποτέλεσμα του δικαίου της ανάγκης, και αυτά παραμένουν σε ισχύ μέχρι σήμερα, ιδιαίτερα διότι η έκρυθμη κατάσταση όχι μόνο παραμένει αλλά έχει επιδεινωθεί σοβαρά λόγω της Τουρκικής εισβολής και συνεχιζόμενης κατοχής σημαντικού μέρους της Κύπρου.

Θα ήταν όμως λάθος και σοβαρή παρανόηση να θεωρηθεί η λειτουργία του δικαίου της ανάγκης είτε ως περιορισμένη είτε ως κάποιο φαινόμενο το οποίο μπορεί να ενεργοποιείται από τους Ελληνοκυπρίους κατά το δοκούν. Η αλήθεια είναι ότι, αρχής γενομένης με την υπόθεση *Ibrahim*¹⁶, το δικαίο της ανάγκης έχει καταστεί ο ακρογωνιαίος λίθος του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας και ο βασικός πυρήνας αυτού. Εάν έχει γίνει κάποια βασική αλλαγή σε συνταγματικούς θεσμούς λόγω της έκρυθμης κατάστασης, και η έκρυθμη κατάσταση συνεχίζεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο (σίγουρα χειρότερο), είναι πολύ σοβαρό λάθος να ανατραπεί η επίκληση του δικαίου της ανάγκης και να επιστρέψουμε στην κατάσταση πραγμάτων πριν από την έκρυθμη κατάσταση, χωρίς τους Τουρκοκυπρίους των οποίων η απουσία οδήγησε αρχικά στην επίκληση του δικαίου της ανάγκης. Ο συγγραφέας σε κάποιο βιβλίο του έχει αναφέρει τα πιο κάτω¹⁷:

¹⁶ Supra

¹⁷ Polyviou, *The Case of Ibrahim, the Doctrine of Necessity and the Republic of Cyprus* [2015], σελ. 146.

- (i) The Supreme Court of Cyprus did considerably more than merely validate unconstitutional legislation enacted by a properly constituted legislature.
- (ii) The Supreme Court in effect validated the unconstitutional law-making process which resulted in the challenged legislation.
- (iii) In reality, the Supreme Court validated the defective constitution, composition and operation of basic organs of the State, namely the legislature and the executive (due to the non-participation of Turkish Cypriots in the relevant process). In fact, it not only validated the constitutionally irregular legislative process but also its outcome, which was itself contrary to the Constitution. It thus recognised the validity of a radically different organ of State, namely the Supreme Court which had no basis in the 1960 Constitution.
- (iv) The Supreme Court accepted the validity of the above despite non-compliance with the basic norm and character of the Constitution, which was its bicommunality.
- (v) In doing the above, the Supreme Court not only validated major deviations from the letter of the Constitution, not only accepted and ratified in the name of necessity very significant departures from basic and indeed unamendable terms of the Constitution, but also, according to some, in effect accepted and recognised an alternative source of law-making and another ultimate norm of law, namely the doctrine of necessity. Of course, as has already been seen, it is of fundamental jurisprudential significance whether the source of law-making recognised with the doctrine of necessity is "within or without the Constitution". If it is the latter, there is in effect the adoption of a new rule of recognition, which signals a legal revolution. If it is the former, the doctrine of necessity is embedded in the Constitution itself, combined with basic principles (such as the rule of law, continuing competence for enacting positive law, administration of justice, and perhaps a few others) inherent in the Constitution, transcending its specific terms and resulting in the variation of constitutional institutions, principles and provisions which cannot function or be operated as originally envisaged. Either way, the doctrine of necessity as developed in *Ibrahim* is of major political, constitutional and legal significance.
- (vi) The resulting legislation was not only treated as temporarily in force because of necessity but was in reality viewed as a legitimate exercise in law making which had resulted in the establishment of a new institution, namely the unified Supreme Court. The relevant legislation is still in force many decades thereafter, together with the Supreme Court it established. As a result of the doctrine of necessity, laws adopted in clear contravention of the Constitution, by organs of State which were constituted and composed contrary to the terms of the Constitution and which operated in violation of the basic tenet of the Constitution, that of bicommunality, were

viewed as validly enacted. Not only were “unlawful” legislative enactments validated, but also institutions that were brought into existence by the invocation of the doctrine of necessity. It may have been an emergency which brought about the events leading to *Ibrahim*, but *Ibrahim* has fundamentally changed the nature and provisions of the 1960 Constitution. This of course became clear gradually and with the passage of time. In 1964, when *Ibrahim* was decided, it was only four years after the coming into force of the 1960 Constitution and already the international community and others were pressing for negotiations between the two Communities for a resolution of the difficulties which had appeared. It was clear that the preferred outcome was neither union of the island with Greece nor its partition but an agreed modification of the 1960 Constitution. Almost nobody could anticipate that matters would not really change until (initially) 1974 when Turkey invaded Cyprus and (in fact) until now, almost 50 years later. *Ibrahim*, from an exception to particular provisions of the Constitution, has now become an integral part of the constitutional and political arrangements of the Republic of Cyprus, nothing short of a distinct source of law within the Constitution which operates in conjunction with other fundamental principles such as the rule of law and the maintenance of social order on the basis of certain criteria, such as emergency, proportionality and limited duration.

Όπως αναφέρεται πιο πάνω, η υπόθεση *Ibrahim* δεν εξουσιοδοτεί μόνο παρεκκλίσεις από συγκεκριμένες πρόνοιες του Συντάγματος ούτε και απλώς καθιστά δυνατή τη λειτουργία βασικών οργάνων της Πολιτείας χωρίς την αρχική τους σύνθεση. Ενόψει της επέκτασης και εμβέλειάς της, και λόγω της συνέχισης και σοβαρής επιδείνωσης της έκτακτης κατάστασης, το δίκαιο της ανάγκης έχει μετατραπεί σε βασικό και αναπόσπαστο μέρος του Συντάγματος. Τροποποίηση ή κατάργηση των αποτελεσμάτων του δικαίου της ανάγκης σε οποιοδήποτε χώρο των συνταγματικών διευθετήσεων της Κυπριακής Δημοκρατίας δεν είναι μόνο, ενδεχόμενα, νομικά επιλήψιμη αλλά και πολιτικά άκρως επικίνδυνη – ακριβώς διότι το δίκαιο της ανάγκης έτυχε επίκλησης λόγω αδήριτης ανάγκης η οποία ακόμη συνεχίζεται. Η κατάργηση των αποτελεσμάτων του δικαίου της ανάγκης απλώς θα χρησιμοποιηθεί για να καταδείξει ότι η αρχική της επίκληση ήταν λανθασμένη και πολιτικά μεμπτή.

Η πραγματικότητα όπως έχουν επισημάνει πολλοί Μελετητές είναι ότι το Σύνταγμα του 1960 έχει ουσιαστικά μεταβληθεί σοβαρά ως αποτέλεσμα του δικαίου της ανάγκης, λόγω των έκτακτων γεγονότων και περιστατικών που έλαβαν χώρα στην Κύπρο (και ακόμα υφίστανται). Το δίκαιο της ανάγκης έχει επηρεάσει πολύ μεγάλο αριθμό συνταγματικών οργάνων και διαδικασιών, με αποτέλεσμα να μην είναι πλέον δυνατό να συζητείται το Σύνταγμα του 1960 όπως τέθηκε σε ισχύ στις 16 Αυγούστου 1960 αλλά το Σύνταγμα του 1960 όπως έχει τροποποιηθεί και όπως ενσωματώνει το δίκαιο της ανάγκης, που αποτελεί σημαντικό μέρος αυτού.

Εν πάση περιπτώσει, στον χώρο της απονομής της δικαιοσύνης, ο βασικός Νόμος που θεσπίστηκε τότε, και βασικά ισχύει και σήμερα, είναι ο Νόμος 33 του 1964, το προοίμιο του οποίου έχει ως ακολούθως:

Δεδομένου ότι πρόσφατα γεγονότα κατέστησαν αδύνατον την λειτουργία του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και του Ανωτάτου Δικαστηρίου (High Court) και την από άλλων απόψεων απονομήν της δικαιοσύνης·

Και δεδομένου ότι είναι επιβεβλημένη η απρόσκοπτος συνέχιση της απονομής της δικαιοσύνης μη παρακωλυομένης υπό της συνεπεία των γεγονότων τούτων δημιουργηθείσης καταστάσεως, ως και η συνέχιση της ενασκήσεως της υπό του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και του Ανωτάτου Δικαστηρίου (High Court) μέχρι τούδε ενασκουμένης δικαιοδοσίας·

Και δεδομένου ότι κατέστη επάναγκες όπως ληφθώσιν επί τούτο νομοθετικά μέτρα μέχρις ού ο Κυπριακός λαός εκφέρη την άποψιν αυτού επί των ζητημάτων τούτων·

Νυν, δια ταύτα, η Βουλή των Αντιπροσώπων ψηφίζει ως ακολούθως:

Καθιδρύεται, εν τη Δημοκρατία, Ανώτατον Δικαστήριον ίνα, τηρουμένων των διατάξεων του παρόντος Νόμου, συνεχίση την άσκησιν της μέχρι τούδε υπό του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και του Ανωτάτου Δικαστηρίου (High Court) ασκουμένης δικαιοδοσίας.

Από τότε, λειτουργούν ένα ενοποιημένο Ανώτατο Δικαστήριο επί τη βάσει του Νόμου του 1964, τα Επαρχιακά Δικαστήρια όπως αυτά υπήρχαν όχι μόνο το 1960 αλλά και προηγουμένως, και διάφορα ειδικά Δικαστήρια, όπως το Οικογενειακό Δικαστήριο, το Διοικητικό Δικαστήριο και το Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών. Το Ανώτατο Δικαστήριο δεν εκδικάζει κατ' ανάγκη υποθέσεις σε πλήρη σύνθεση (όπως στις Ηνωμένες Πολιτείες) αλλά έχει το δικαίωμα να χωρίζεται σε συνθέσεις, δηλαδή επιμέρους Εφετεία. Όπως λέχθηκε σε πρόσφατη δικαστική απόφαση¹⁸:

Το Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο έχει εγκαθιδρυθεί από τον *περί Απονομής της Δικαιοσύνης (Ποικίλαι Διατάξεις) Νόμο του 1964, (Ν. 33/1964)*, και η νομιμότητά του έχει επιβεβαιωθεί στην υπόθεση *The Attorney General of the Republic v. Mustafa Ibrahim and Others (1964) C.L.R. 195*, αποτελεί ένα ενιαίο και αδιαίρετο οργανισμό του δικαίου. Τα Εφετεία τα οποία συστήνονται εξ αυτού, με τις διάφορες συνθέσεις τους, δε συνιστούν ξεχωριστό σώμα. Επιλαμβάνονται εφέσεων σε πρώτο και τελευταίο βαθμό· δεν υπάρχει δυνατότητα έφεσης από απόφασή τους, αφού δεν υπάρχει εφετείο δευτέρου βαθμού. Επομένως, η παρούσα αίτηση δεν αποτελεί έφεση. Όπως έχει ήδη λεχθεί, βασίζεται στη συμφυή εξουσία του Ανωτάτου

¹⁸ Αναφορικά με την Εταιρεία Γεωργοκτηνοτροφική Εταιρεία Αίφροϊ Γ.Χ.Γ. Λύτρα Λτδ, Πολιτική Έφεση Αρ. 112/18, ημερ. 29.3.2021 (Απόφαση Δικαστή Γιασεμή).

Δικαστηρίου, που του επιτρέπει να ακυρώνει προηγούμενη απόφασή του, εφόσον κρίνει ότι τούτο επιβάλλεται, λόγω παραβίασης κανόνα της φυσικής δικαιοσύνης. Η αρχή αυτή καθιερώθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο στην υπόθεση *Δημοκρατία v. Πουλλή (2001) 3 Α.Α.Δ. 1060* και επιβεβαιώθηκε πρόσφατα, επί διαφορετικών περιστάσεων, στην υπόθεση *Cyprus Popular Bank Public Co Limited v. Χ.Χ.Χ Πιτσιλλίδης, Πολιτική Έφεση Αρ. 245/2018, 17.7.2020*.

Το πολύ σημαντικό πλεονέκτημα του νυν υπάρχοντος Ανωτάτου Δικαστηρίου, όπως εγκαθιδρύθηκε το 1964 και λειτουργεί μέχρι σήμερα χωρίς ουσιαστικά προβλήματα, είναι ότι είναι ένα ενιαίο, αδιαίρετο και ικανό σε αριθμό μελών Δικαστήριο που μπορεί να συνεδριάσει σε διάφορες συνθέσεις, ανάλογα με το θέμα, τη σημασία της υπόθεσης και την «εξειδίκευση» των μελών του.

Ο ικανός αριθμός των μελών του Ανωτάτου Δικαστηρίου καθιστά δυνατή την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των Δικαστών, τη συσσώρευση των διαφορετικών εμπειριών και γνώσεών τους, τη διατήρηση της συνοχής και ασφάλειας του δικαίου στο ανώτατο δικαστικό επίπεδο και τη χρησιμοποίηση της εμπειρίας που αποκτήθηκε όλα αυτά τα χρόνια.

Κάποτε προβάλλεται το επιχείρημα για υπερσυγκέντρωση εξουσιών και αρμοδιοτήτων στο Ανώτατο Δικαστήριο. Αυτό δεν αντιμετωπίζει το θέμα στη σωστή του διάσταση, διότι όλες οι αναγκαίες εξουσίες και αρμοδιότητες θα πρέπει να συγκεντρώνονται στο ανώτατο δικαστικό όργανο της χώρας. Το θέμα δεν είναι αν υπάρχει υπερσυγκέντρωση εξουσιών και αρμοδιοτήτων αλλά εάν οι εν λόγω εξουσίες και αρμοδιότητες θα πρέπει να συγκεντρώνονται και να ασκούνται από ένα ανώτατο δικαστικό όργανο ή από δύο. Η δική μου άποψη είναι ότι θα πρέπει να παραμείνουμε με το υπάρχον σύστημα του ενός ανωτάτου δικαστικού οργάνου, δηλαδή του Ανωτάτου Δικαστηρίου που δημιουργήθηκε το 1964 με μειωμένο όμως αριθμό Δικαστών (ίσως εννέα).

Ένα άλλο επιχείρημα που ορισμένες φορές προβάλλεται υπέρ του διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι η ανάγκη για «εξειδίκευση» των Δικαστών. Ο ευπαίδευτος συνάδελφος Χρίστος Κληρίδης, Πρόεδρος του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου, έχει αναφέρει τα ακόλουθα¹⁹:

Μετά την κατάθεση του αρχικού εγγράφου μου στην ομάδα εργασίας στο Υπουργείο Δικαιοσύνης ακολούθησε σύσκεψη στο Προεδρικό Μέγαρο με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και με την Υπουργό Δικαιοσύνης στους οποίους εξήγησα ότι, κατά τη γνώμη μου και υπό την ιδιότητα μου ως Προέδρου του Π.Δ.Σ. η μεταρρύθμιση έπρεπε να εδράζεται στη φιλοσοφία της εξειδίκευσης. Παρήλθε, όπως χαρακτηριστικά ανέφερα, η εποχή του "jack of all trades and expert is none". Εξειδίκευση σημαίνει ταχύτητα και ποιότητα. Η φιλοσοφία αυτή έπρεπε να διέπει την μεταρρύθμιση τόσο στα τριτοβάθμια δικαστήρια

¹⁹ Διαδικτυακή Διάλεξη Π.Δ.Σ., 20.4.2021.

όσο και στο δευτεροβάθμιο νέο εφετείο αλλά αργότερα στην Β Φάση της μεταρρύθμισης και στα Επαρχιακά Δικαστήρια.

Δεν συμφωνώ με τον αγαπητό συνάδελφο. Στην Κύπρο δεν υπάρχει εξειδίκευση υπό την έννοια της αποκλειστικής ή σχεδόν αποκλειστικής ενασχόλησης με ένα τομέα δικαίου, όπως συμβαίνει σε πολλές άλλες χώρες. Αντίθετα, λόγω των αναγκών του επαγγέλματος, όλοι μας, συμπεριλαμβανομένων των Δικαστών, ασχολούμαστε με πολλά θέματα, τόσο από το πολιτειακό δίκαιο όσο και το αστικό. Αυτό δεν σημαίνει ότι δικηγόροι και Δικαστές δεν αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και εξειδίκευση σε ένα κλάδο δικαίου, είτε από το δημόσιο δίκαιο είτε από το ιδιωτικό. Όπως γνωρίζουμε, αυτό συμβαίνει και τώρα στο Ανώτατο Δικαστήριο, όπου ορισμένοι Δικαστές επιδεικνύουν ιδιαίτερη οικειότητα και γνώση του ιδιωτικού δικαίου (π.χ. Πικής, Αρτέμης, Ναθαναήλ και άλλοι), σε αντίθεση με άλλους των οποίων η δικαστική πείρα έχει αποκτηθεί στο χώρο του δημοσίου δικαίου (π.χ. Τριανταφυλλίδης και άλλοι). Υπάρχουν άλλοι Δικαστές που συνδυάζουν γνώση και εμπειρία και των δύο κλάδων δικαίου (Ανδρέας Λοΐζου, Στυλιανίδης, Κωνσταντινίδης, Νικολάου, Χατζηχαμπής και άλλοι). **Το 1960 υπήρξε διαχωρισμός όχι μόνο θεμάτων και επίδικης ύλης αφενός αλλά και Δικαστών αφετέρου, ενώ το 1964 τόσο τα επίδικα θέματα όσο και οι Δικαστές συγκεντρώθηκαν σε ένα ενιαίο Δικαστήριο, με αποτέλεσμα – πάντα κατά την άποψή μου – τον εμπλουτισμό του δικαίου λόγω των συσχετισμών μεταξύ των διαφορετικών κλάδων δικαίου που έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια.** Κατά την άποψή μου, επιστροφή στα στεγανά του παλαιού συστήματος δεν θα πρόσφερε τίποτε άλλο εκτός από σύγκρουση δικαιοδοσιών και περαιτέρω καθυστέρηση. Ο συνάδελφος Χρήστος Κληρίδης, Πρόεδρος του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου, και άλλοι που υποστηρίζουν τον διαχωρισμό επικεντρώνονται στην εξειδίκευση και όχι στην επίλυση του θέματος των καθυστερήσεων. Αναγνωρίζουν ότι η βασική νομική αλλαγή είναι αυτή του διαχωρισμού, με την υιοθέτηση άλλων συνδεδεμένων ρυθμίσεων που θα αντιμετωπίσουν το θέμα των καθυστερήσεων. **Κατά την ταπεινή μου άποψη, ο προτεινόμενος διαχωρισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου θα οδηγήσει σε περαιτέρω καθυστερήσεις και θα αντιστρατεύεται την ενότητα του δικαίου, όπως αυτή έχει εκδηλωθεί στη σύγχρονη εποχή.**

ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

Όπως είναι γενικά αποδεκτό, το κύριο πρόβλημα που έχει παρουσιαστεί είναι αυτό της καθυστέρησης στην εκδίκαση δικαστικών υποθέσεων και στην έκδοση αποφάσεων, τόσο στα Επαρχιακά Δικαστήρια όσο και στο επίπεδο του Ανωτάτου Δικαστηρίου, το οποίο όπως έχουμε προαναφέρει έχει γενική δικαιοδοσία επί όλων των θεμάτων που εκδικάζονται από τα κατώτερα Δικαστήρια (γενικά ή εξειδικευμένα) καθώς και σε σχέση με την έκδοση προνομιακών ενταλμάτων.

Δεν υπάρχει σύστημα δικαιοσύνης στον κόσμο που να ικανοποιεί πλήρως ούτε και σύστημα που να μη παρουσιάζει καθυστερήσεις, ιδιαίτερα ενόψει της

πολυπλοκότητας του σύγχρονου οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, της αύξησης του αριθμού των δικαστικών διαδικασιών και της επιτακτικής ανάγκης να παρέχεται επαρκές δικαίωμα ακρόασης και παρουσίασης της κάθε υπόθεσης στους διάδικους και στους δικηγόρους τους.

Όπως όμως έχουν τα πράγματα, η Κύπρος έχει γίνει παράδειγμα απαράδεκτων καθυστερήσεων που δεν μπορούν να δικαιολογηθούν με οποιοδήποτε λόγο.

Όπως έχει αναφέρει ο τέως Δικαστής του Ανωτάτου Δικαστηρίου Γιώργος Ερωτοκρίτου στις 27.3.2018 κατά την τελετή της επίσημης παράδοσης της Τελικής Έκθεσης για τη Γενική Μεταρρύθμιση των Δικαστηρίων:

Όμως, η κατάσταση στο χώρο της δικαιοσύνης δεν χωρεί άλλες αναβολές, γιατί το σύστημα, αν δεν μεταρρυθμιστεί, θα καταρρεύσει. Με καθυστερήσεις των 10 και 12 χρόνων στην εκδίκαση ορισμένων υποθέσεων, δεν μπορούμε να μιλάμε για ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Ως αποτέλεσμα διαπιστώνεται σοβαρή παραβίαση του Άρθρου 30.2 του Συντάγματος, εφόσον δεν γίνεται διάγνωση των δικαιωμάτων των πολιτών μέσα σε εύλογο χρόνο.

Όπως περαιτέρω ανέφερε το Ανώτατο Δικαστήριο στην πρόσφατη Ανακοίνωσή του:

Τυχόν περαιτέρω καθυστέρηση θα οδηγήσει στην κατάρρευση της δικαιοσύνης (σαν αποτέλεσμα των συνεχιζόμενων και αυξανόμενων καθυστερήσεων).

Πολύ πρόσφατα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε προκαταρκτική Έκθεσή της για το κράτος δικαίου στην Κύπρο ανέφερε τα πιο κάτω²⁰:

The justice system continues to face serious concerns as regards its efficiency. The time needed to resolve civil, commercial and administrative cases in first instance courts (882 days in 2019 compared to 737 days in 2018) still remains among the highest in the EU. In administrative justice at first instance, the length of proceedings increased (495 days in 2019 compared to 487 days in 2018) and clearance rates decreased (around 170% in 2019 compared to around 219% in 2018). Since September 2020, a project has been implemented on a pilot basis in the District Court of Paphos to reduce backlogs. Following the recruitment of a number of additional judges, a taskforce has been created which focuses in particular on handling the backlog of cases.

Συνοπτικά, το θέμα των καθυστερήσεων έχει καταστεί καρκίνωμα στο Κυπριακό νομικό σύστημα και όσο καθυστερεί η υιοθέτηση των κατάλληλων μέτρων τόσο δυσκολότερη γίνεται η αντιμετώπισή του.

Πέραν των όσων έχουν αναφερθεί σε σχέση με το θέμα καθυστερήσεων, επιθυμώ να τονίσω τα πιο κάτω:

²⁰ European Commission, *Commission Staff Working Document, 2021 Rule of Law Report*, Brussels 20.7.2021.

Πρώτιστα το εν λόγω θέμα είναι θέμα δικαστικής και δικηγορικής διαδικασίας, πως δηλαδή τυγχάνουν χειρισμού υποθέσεις, πως αναβάλλονται υποθέσεις, πως υποθέσεις διαρκούν για χρόνια ενώ θα μπορούσαν να εκδικαστούν πολύ πιο γρήγορα, και πως δικαστικές υποθέσεις θα διεκπεραιώνονται πολύ πιο σύντομα.

Το θέμα των δικαστικών καθυστερήσεων είναι ένα πολύ δύσκολο θέμα, το οποίο όμως έχει μελετηθεί σε βάθος από τον πρώην Δικαστή του Ανωτάτου Δικαστηρίου Γιώργο Ερωτοκρίτου. Είναι κατ' αρχήν θέμα νοοτροπίας Δικαστών και δικηγόρων και ζήτημα που αφορά τη βελτίωση των διαδικασιών. Πρέπει ο διαθέσιμος δικαστικός χρόνος για εκδίκαση υποθέσεων να αυξηθεί, πρέπει να αποφευχθούν ή τουλάχιστον να μειωθούν σημαντικά περιττές εμφανίσεις πριν τη δίκη, η δικαστική διαδικασία πρέπει να είναι πιο σύντομη χωρίς δυσμενή επηρεασμό των δικαιωμάτων των διαδίκων, οι δικαστικές αποφάσεις πρέπει να εκδίδονται εντός τριών μηνών το αργότερο και όσες αφορούν ενδιάμεσες αιτήσεις να είναι σύντομες και περιεκτικές στο βαθμό φυσικά που είναι δυνατός, εύκολες αποφάσεις πρέπει να εκδίδονται από την έδρα ιδιαίτερα σε θέματα ενδιάμεσων μέτρων και αιτήσεων, η αχρείαστη μετάφραση στα Ελληνικά ενώ όλοι οι παράγοντες της δίκης μιλούν άριστα την Αγγλική και το αντικείμενο της υπόθεσης αφορά Αγγλικά κείμενα πρέπει να καταργηθεί, και πρέπει να χρησιμοποιηθεί ο θεσμός του *backlog*, όταν δηλαδή δημιουργείται ομάδα Δικαστών οι οποίοι αναλαμβάνουν συγκεκριμένο αριθμό υποθέσεων που είναι ιδιαίτερα καθυστερημένες με σκοπό τη γρηγορότερη δυνατή εκδίκασή τους. Υπάρχει δηλαδή κάποια ομάδα κρούσης, η οποία αναλαμβάνει αυτό το έργο εκεί που διαπιστώνεται ιδιαίτερη καθυστέρηση με κάποιο Δικαστήριο ή κάποιο είδος υποθέσεων. Αυτό το σύστημα, απ' ό,τι αντιλαμβάνομαι, έχει ήδη λειτουργήσει ικανοποιητικά.

Φαίνεται όμως ότι αυτοί που έχουν προωθήσει και προωθούν τη μεταρρύθμιση, όπως τώρα έχει, πιστεύουν ότι η παρούσα δομή των Δικαστηρίων (με κύριο το ενιαίο του Ανωτάτου Δικαστηρίου) έχει οδηγήσει στις τεράστιες καθυστερήσεις που παρατηρούνται και στις σοβαρές αδυναμίες που έχουν εμφανιστεί. Η δική μου θέση είναι ακριβώς η αντίθεση, ότι δηλαδή η καθυστέρηση και οι αδυναμίες του συστήματος δεν έχουν σχέση με το ενοποιημένο Ανώτατο Δικαστήριο ούτε με το Νόμο του 1964 ούτε με τη δομή, *per se*, των Δικαστηρίων. Για τις καθυστερήσεις ευθύνονται πρώτιστα οι ισχύουσες δικαστικές διαδικασίες, ο τρόπος με τον οποίο οι εν λόγω διαδικασίες λειτουργούν και ο τρόπος με τον οποίο Δικαστές και δικηγόροι συμπεριφέρονται και δρουν σε σχέση με τον χειρισμό των διαφόρων υποθέσεων. Η προτεινόμενη μεταρρύθμιση θέλει να πείσει ότι για τα νυν υπάρχοντα προβλήματα και ειδικά για τις σοβαρές καθυστερήσεις ευθύνεται η ενοποίηση των Ανωτάτων Δικαστηρίων το 1964 και ότι επιστροφή στην προηγούμενη δομή, με τη δημιουργία και άλλων Δικαστηρίων, θα σώσει τα πράγματα. Προσωπικά, διαφωνώ κάθετα και πιστεύω ότι ισχύει ακριβώς το αντίθετο²¹.

²¹ Κάποτε η έμφαση δίδεται σε άλλους λόγους, κυρίως τον κατ' ισχυρισμό αλληλοέλεγχο μεταξύ των Δικαστηρίων (που θα υπάρξει εάν δημιουργηθούν ή επανέλθουμε σε δύο

Στη σημείο αυτό θα πρέπει να υποβάλουμε το ερώτημα. Έχει υπάρξει ή ετοιμαστεί οποιαδήποτε Μελέτη για τη μεταρρύθμιση του συστήματος και ιδιαίτερα για τον προτεινόμενο διαχωρισμό του Ανωτάτου Δικαστηρίου; Υπάρχει συγκριτική εμπειρία (comparative experience) που να υποστηρίζει την προτεινόμενη μεταρρύθμιση και ειδικά τον διαχωρισμό του Ανωτάτου Δικαστηρίου, ιδιαίτερα ενόψει της νομικής παράδοσης και του ουσιαστικού δικαίου που ακολουθούνται στην Κύπρο; Κατά την ταπεινή μου άποψη, το βασικότερο λάθος είναι ο ισχυρισμός ότι η προτεινόμενη μεταρρύθμιση θα βελτιώσει την ταχύτητα των δικαστικών διαδικασιών και της εκδίκασης υποθέσεων. Για να προβληθεί τέτοιος ισχυρισμός, όπως προβάλλεται χωρίς να παρατίθεται οποιοδήποτε υποστηρικτικό στοιχείο στα υπό κρίση νομοσχέδια (ούτε στο κείμενό τους αλλά ούτε και σε οποιαδήποτε αιτιολογική ή συνοδευτική έκθεση), θα πρέπει να στοιχειοθετηθεί, επί τη βάση πειστικής εμπειρικής μαρτυρίας, σαφής συσχετισμός μεταξύ της ύπαρξης ενός ενιαίου και αδιαίρετου Δικαστηρίου, όπως υπάρχει τώρα, και της σκανδαλώδους καθυστέρησης στην εκδίκαση υποθέσεων. Τέτοιος συσχετισμός δεν έχει στοιχειοθετηθεί και επομένως το βασικό επιχείρημα εκείνων που επιθυμούν διαχωρισμό του Ανωτάτου Δικαστηρίου λόγω της παρατηρούμενης καθυστέρησης στην εκδίκαση υποθέσεων καταρρέει χωρίς οποιαδήποτε δυσκολία ή αμφιβολία.

Με βάση τα στοιχεία ενώπιόν μου, ο προτεινόμενος διαχωρισμός του νυν Ανωτάτου Δικαστηρίου σε δύο Ανώτατα Δικαστήρια έχει προταθεί χωρίς οποιαδήποτε πειστική δικαιολογία, χωρίς υποστηρικτικά στοιχεία, και χωρίς οποιαδήποτε σύνδεση ή σχέση με το τεράστιο θέμα των καθυστερήσεων που ταλανίζει το σύστημα απονομής δικαιοσύνης στην Κύπρο.

Με κάθε σεβασμό, συνιστά σοβαρό λάθος και πλάνη να προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι υπάρχει οποιαδήποτε σχέση μεταξύ του διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου αφενός και της επίλυσης του προβλήματος των καθυστερήσεων αφετέρου. Εάν υπάρχουν μελέτες ή σημειώματα ή έστω εισηγήσεις εμπειρογνομόνων ή Δικαστών ή δικηγόρων που εντοπίζουν τέτοιο συσχετισμό μεταξύ διαχωρισμού και επίλυσης του προβλήματος των καθυστερήσεων, δεν έχουν δοθεί στη δημοσιότητα – απλούστατα διότι δεν υπάρχουν.

Η έντονη ανησυχία μου είναι ότι ο προτεινόμενος διαχωρισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου έχει προωθηθεί από την Κυβέρνηση χωρίς σκέψη και προβληματισμό, και όχι διότι ο εν λόγω διαχωρισμός μπορεί να δικαιολογηθεί από μόνος του είτε λειτουργικά είτε σε σχέση με το θέμα των καθυστερήσεων.

Το θέμα του προτεινόμενου διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου θα εξεταστεί εκτενέστερα πιο κάτω.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Εν πάση περιπτώσει, η προτεινόμενη μεταρρύθμιση έχει τους πιο κάτω πυλώνες:

1. Θα επανέλθουμε στα δύο Ανώτατα Δικαστήρια που λειτουργούσαν μεταξύ του 1960 και του 1964, δηλαδή το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο και το Ανώτατο Δικαστήριο (High Court).
2. Αναγνωρίζεται ο θεσμός της τριτοβάθμιας δικαιοδοσίας.
3. Θα δημιουργηθεί Δικαστήριο Εφετών ή Εφετείο, αποτελούμενο από 16 Δικαστές.
4. Θα παραμείνουν οι Επαρχιακοί Δικαστές και τα ειδικά Δικαστήρια.
5. Σε περίπτωση έγερσης θέματος που εμπίπτει στη διαδικασία του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου τότε το κατώτερο Δικαστήριο που επιλαμβάνεται του θέματος θα έχει το δικαίωμα, υπό αυστηρές προϋποθέσεις, να αναστέλλει τη δίκη και να αποστέλλει το εν λόγω θέμα για εκδίκαση ενώπιον του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου, που θα αναλαμβάνει δικαιοδοσία, πάλι υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις.
6. Η μεταρρύθμιση καλύπτει πολλά άλλα θέματα, αλλά στην παρούσα Μελέτη θα επικεντρωθούμε στα πιο πάνω. Για παράδειγμα,
 - Θα υπάρχει και θα λειτουργεί Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο, αποτελούμενο από μέλη του Ανωτάτου Δικαστηρίου, τον Πρόεδρο του Εφετείου, τον αρχαιότερο Πρόεδρο του Επαρχιακού Δικαστηρίου, τον Πρόεδρο της Ένωσης Δικαστών, τον Γενικό Εισαγγελέα και τον Πρόεδρο του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου, στην αρμοδιότητα του οποίου θα υπάγονται ο διορισμός, η προαγωγή, η μετάθεση και ο πειθαρχικός έλεγχος των Δικαστών του Εφετείου και των Πρωτοβάθμιων Δικαστηρίων.
 - Θα υπάρχει και θα λειτουργεί Γνωμοδοτικό Δικαστικό Συμβούλιο που θα είναι ανεξάρτητο σώμα το οποίο θα ενεργεί ως συμβουλευτικό όργανο για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας αναφορικά με την καταλληλότητα των υποψηφίων Δικαστών ή ενδιαφερομένων δικηγόρων, σε διαδικασία διορισμού στη θέση του Δικαστή του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Ουδόλως αμφισβητώ ότι υπάρχουν και θετικά σημεία στην προτεινόμενη μεταρρύθμιση, αλλά επισκιάζονται όλα από ορισμένα θέματα που καταλήγουν σε γενικό αρνητικό συμπέρασμα για το όλο εγχείρημα, ειδικά δε για τον καταστροφικό διαχωρισμό του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Βασικός πυρήνας της προτεινόμενης μεταρρύθμισης είναι η επιστροφή στο Σύνταγμα του 1960, ή στις διευθετήσεις της Ζυρίχης όπως είναι γνωστές, δηλαδή με την επαναφορά των δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων που τότε υπήρχαν, του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου αφενός και του Ανωτάτου Δικαστηρίου αφετέρου. Με λίγα λόγια, εγκαταλείπεται ο Νόμος του 1964, ο οποίος είχε δημιουργήσει ένα ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο, και επιστρέφουμε στο Σύνταγμα του 1960 (το οποίο είχε εγκαταλειφθεί για λόγους υπέρτατης ανάγκης), και επαναφέρονται δύο Δικαστήρια, το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο και το Ανώτατο Δικαστήριο, που είχαν τότε δημιουργηθεί. Όχι μόνο διαχωρίζονται οι δικαστικές δικαιοδοσίες του ανώτατου δικαστικού οργάνου σε «δημόσια» και «ιδιωτική», αλλά επαναφέρονται και τα δύο Ανώτατα Δικαστήρια που είχαν δημιουργηθεί με το Σύνταγμα του 1960 (που είχαν δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στην πράξη και τα οποία εγκαταλείφθηκαν το 1964 με τη θέσπιση ενός ιδιαίτερα ικανοποιητικού Νόμου, ο οποίος είχε τύχει επεξεργασίας από τον τότε Γενικό Εισαγγελέα Κρίτωνα Τορναρίτη και τους τότε Δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου Γεώργιο Βασιλειάδη, Ιούλιο Ιωσηφίδη και Μιχαλάκη Τριανταφυλλίδη).

Λειτουργικά, δεν θεωρώ τον προτεινόμενο διαχωρισμό ως χρήσιμο. Σημειώνω επίσης ότι τέτοιος διαχωρισμός δεν συναντάται σε πλείστες όσες χώρες με παρόμοια συστήματα δικαίου, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία, η Ιρλανδία κλπ. Αντίθετα, η τάση στις πλείστες χώρες όπου εφαρμόζεται το κοινοδίκαιο είναι να υπάρχει ένα ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο (όπως έγινε στην Κύπρο το 1964), με ικανό αριθμό Δικαστών, που θα επιλαμβάνεται όλων των υποθέσεων, ανεξάρτητα εάν αυτές προέρχονται από τον συνταγματικό τομέα ή από το αστικό δίκαιο.

Μάλιστα η σύγχρονη τάση του δικαίου είναι να μην υπάρχει διαχωρισμός δικαιοδοσιών, ενόψει του ότι το δημόσιο/πολιτειακό δίκαιο αφενός και το ιδιωτικό/αστικό δίκαιο αφετέρου έχουν προσεγγίσει πολύ το ένα το άλλο, με αποτέλεσμα σε πολλές υποθέσεις να εγείρονται μαζί τόσο συνταγματικά θέματα όσο και ζητήματα αστικού δικαίου. Επομένως, ο προτεινόμενος διαχωρισμός σε διαφορετικές δικαστικές δικαιοδοσίες δεν θα εξυπηρετήσει οποιοδήποτε σκοπό, αλλά αντίθετα θα δημιουργήσει δυσκολίες, σύγχυση και στρέβλωση, και ενδεχόμενα να αποτελέσει τροχοπέδη στην αρμονική εξέλιξη του δικαίου.

Μεταξύ άλλων, παρόλο που η προτεινόμενη νομοθεσία είναι ασαφής και αβέβαιη και εν πολλοίς συγκεχυμένη, τόσο το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο όσο και το Ανώτατο Δικαστήριο θα έχουν την εξουσία να εκδικάζουν και να αποφασίζουν, μετά από παραπομπή από το Εφετείο, «επί θεμάτων μείζονος νομικής σημασίας ή δημοσίου συμφέροντος ή γενικής δημόσιας σημασίας ή για σκοπούς συνοχής του δικαίου επί συγκεκριμένων αντιφατικών αποφάσεων του Εφετείου»²². Φαίνεται ότι τόσο το ένα Ανώτατο Δικαστήριο όσο και το άλλο έχουν την αρμοδιότητα να επιλαμβάνονται τέτοιων θεμάτων μόνο μετά από προηγηθείσα πρωτόδικη διοικητική διαδικασία ή πρωτόδικη αστική και/ή ποινική διαδικασία, αντίστοιχα. Με άλλα

²² Από την προτεινόμενη νομοθεσία.

λόγια, το κάθε Ανώτατο Δικαστήριο έχει την εξουσία να αποφασίζει επί θεμάτων μείζονος σημασίας ή δημοσίου συμφέροντος που εμπίπτουν εντός της αντίστοιχης δικαιοδοσίας τους, αλλά μόνο μετά την έκβαση προϋπάρχουσας διαδικασίας ενώπιον του Διοικητικού και/ή του Επαρχιακού Δικαστηρίου, ανάλογα με την περίπτωση (και σε παραπομπή από το Εφετείο, πριν από την εκδίκαση της Έφεσης). Είναι όμως δυνατό αυτά τα πολύ σοβαρά νομικά θέματα να διαχωρίζονται **ex utraque** σε θέματα πολιτειακού δικαίου αφενός και ιδιωτικού δικαίου αφετέρου; Δεν υπάρχουν θέματα υψίστης νομικής σημασίας που συνδυάζουν στοιχεία του δημοσίου δικαίου αφενός και του ιδιωτικού δικαίου αφετέρου; Θα πρέπει το Εφετείο να αποστέλλει θέματα στο ένα Ανώτατο Δικαστήριο ή το άλλο, έστω και αν το επίδικο θέμα συνδυάζει διάφορες πτυχές του δικαίου, π.χ. ατομικά δικαιώματα έναντι του Κράτους, αστικά δικαιώματα και υποχρεώσεις, και εξουσίες και αρμοδιότητες άλλων οργάνων και θεσμών;

Η θέση του γράφοντος παραμένει ότι είναι αδύνατο να γίνει ο προτεινόμενος διαχωρισμός και ότι αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα τον αυθαίρετο κατακερματισμό του δικαίου και όχι τη συνοχή του. Πρόκειται για παντελώς λανθασμένη θεώρηση πραγμάτων που βασίζεται σε απηρηχαιωμένες αντιλήψεις του δικαίου και που θα έχει ως αποτέλεσμα την ταλαιπωρία όλων, τη δικαιοδοτική σύγχυση και την εξουδετέρωση της εξέλιξης του δικαίου.

Συνοπτικά, φαίνεται να υπάρχουν τρεις βασικοί πυλώνες εκδίκασης από το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, **υποθέσεις** όπου εγείρονται «ζητήματα συνταγματικότητας που είναι ουσιώδη για τη διάγνωση της εκκρεμούσας υπόθεσης», **υποθέσεις** όπου γίνεται παραπομπή από το Εφετείο εφέσεων σε αποφάσεις του Διοικητικού Δικαστηρίου «*επί θεμάτων δημοσίου δικαίου μείζονος δημοσίου ενδιαφέροντος ή γενικής δημόσιας σημασίας ή για σκοπούς συνοχής του δικαίου επί συγκρουόμενων ή αντιφατικών αποφάσεων του Εφετείου*» (πριν από την εκδίκαση της έφεσης από το Εφετείο), δηλαδή κατευθείαν από το Πρωτόδικο Διοικητικό Δικαστήριο στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, και **εφέσεις** επί αποφάσεων του Εφετείου σε θέματα διοικητικού δικαίου (μετά από τη λήψη άδειας), δηλαδή μετά από την εκδίκαση της έφεσης από το Εφετείο.

Παρατηρούμε τα ακόλουθα:

1. Στον πρώτο πυλώνα, η αναφορά είναι σε «ζητήματα συνταγματικότητας» χωρίς να γίνεται μνεία Νόμων, Κανονισμών ή άλλων Κανονιστικών Διατάξεων. Ποια είναι η έννοια της φράσης «ζητήματα συνταγματικότητας»; Περιλαμβάνονται γενικότερα θέματα συνταγματικότητας και πολιτειακού δικαίου όπως π.χ. στην υπόθεση **Γιάλλουρος**²³ ή **Γεωργιάδης**²⁴ όπου το νυν Ανώτατο Δικαστήριο ασχολήθηκε εκτενώς και σε βάθος με θέματα που απορρέουν από το Σύνταγμα και τις πρόνοιές του; Εν πάση περιπτώσει, παρά την

²³ (2001) 1 Α Α Α Δ 558.

²⁴ (1983) 2 CLR 33.

ασάφεια της συγκεκριμένης φράσης της προτεινόμενης νομοθεσίας, ο πρώτος πυλώνας περιστρέφεται γύρω από θέματα «συνταγματικότητας», επί των οποίων μόνο αρμόδιο να αποφασίσει είναι το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο. Η αρμοδιότητα αυτή περιορίζεται στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, σύμφωνα με την προτεινόμενη νομοθεσία.

2. Ο δεύτερος πυλώνας δεν περιέχει αναφορά σε θέματα ή ζητήματα συνταγματικής συμβατότητας, αλλά σε θέματα «μείζονος δημοσίου συμφέροντος» ή «γενικής δημόσιας σημασίας». Με άλλα λόγια, αν προκύψει θέμα διοικητικού δικαίου (ή αστικού δικαίου στην περίπτωση του προτεινόμενου Ανωτάτου Δικαστηρίου) είναι η σημασία του θέματος που καθορίζει την ανάληψη δικαιοδοσίας από τα δύο Ανώτατα Δικαστήρια. Εάν η υπόθεση Αλωνεύτης εκδικάζεται ενώπιον Επαρχιακού Δικαστηρίου και εγείρεται θέμα συνταγματικότητας νομοθετικής πρόνοιας τότε το εν λόγω θέμα θα παραπεμφθεί στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, με αναστολή της διαδικασίας μέχρι να γνωματεύσει το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο. Εάν τώρα το Επαρχιακό Δικαστήριο έχει καταλήξει σε απόφαση η οποία έχει εφεσιβληθεί στο Εφετείο, με το θέμα να αφορά π.χ. την αναγνώριση νέου προνομίου και την εξισορρόπηση ελευθερίας λόγου αφενός και υπόληψης αφετέρου, ενδεχόμενα το θέμα να σταλεί από το Εφετείο στο Ανώτατο Δικαστήριο, ενόψει της «γενικής δημόσιας σημασίας» του θέματος. Η παραπομπή γίνεται **πριν** από την εκδίκαση της υπόθεσης από το Εφετείο, δηλαδή με παραπομπή της υπόθεσης κατευθείαν από το Πρωτόδικο Δικαστήριο στο Ανώτατο Δικαστήριο. Εάν το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο ή το Ανώτατο Δικαστήριο κρίνει ότι δεν δικαιολογείται τέτοια παραπομπή τότε επιστρέφει την υπόθεση για να εκδικασθεί από το Εφετείο. Εκεί όμως που το Εφετείο κρίνει ότι δικαιολογείται παραπομπή, δεν προχωρεί με την εκδίκαση της υπόθεσης αλλά παραπέμπει αυτήν κατευθείαν στο αρμόδιο Ανώτατο Δικαστήριο.
3. Ο τρίτος πυλώνας αφορά εφέσεις από αποφάσεις του Εφετείου οι οποίες κρίνονται ιδιαίτερα σημαντικές. Εδώ απαιτείται η παραχώρηση άδειας αλλά εάν η νενομισμένη άδεια παραχωρηθεί τότε το αρμόδιο Ανώτατο Δικαστήριο προχωρεί με την ακρόαση της Έφεσης από τη συγκεκριμένη απόφαση του Εφετείου, σε αντίθεση με τον δεύτερο πυλώνα όπου δεν υπάρχει απόφαση του Εφετείου αλλά το Εφετείο παραπέμπει κατευθείαν την υπόθεση στο κατάλληλο Ανώτατο Δικαστήριο. Ο τρίτος πυλώνας αφορά ενεργοποίηση της τριτοβάθμιας δικαιοδοσίας ενώ ο δεύτερος πυλώνας αφορά μόνο την πρωτόδικη διαδικασία αφενός και το αρμόδιο Ανώτατο Δικαστήριο αφετέρου.

Υπάρχουν δηλαδή τρεις τρόποι με τους οποίους μπορεί να ενεργοποιηθεί η δικαιοδοσία του προτεινόμενου Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου:

- Πρώτον, εκεί που παραπέμπεται θέμα ή ζήτημα συνταγματικότητας για γνωμοδότηση

- Δεύτερον, εκεί που παραπέμπεται από το Εφετείο έφεση από απόφαση του Διοικητικού Δικαστηρίου λόγω της σημασίας του εγειρομένου θέματος **πριν την εκδίκαση της έφεσης από το Εφετείο** και
- Τρίτον, εκεί που παραπέμπεται έφεση από απόφαση του Διοικητικού Δικαστηρίου **μετά την εκδίκαση της έφεσης από το Εφετείο**.

Όσον αφορά το προτεινόμενο Ανώτατο Δικαστήριο, η δικαιοδοσία του ενεργοποιείται:

- Εκεί που παραπέμπεται από το Εφετείο έφεση από απόφαση του Επαρχιακού Δικαστηρίου λόγω της σημασίας του εγειρομένου θέματος **πριν την εκδίκαση της έφεσης από το Εφετείο** και
- Εκεί που παραπέμπεται από το Εφετείο έφεση από απόφαση του Επαρχιακού Δικαστηρίου **μετά την εκδίκαση της έφεσης από το Εφετείο**.

Η πολυπλοκότητα των πιο πάνω είναι εμφανής. Απλούστατα, θα προκύψει τεράστια σύγχυση, με κατακερματισμό των διαδικασιών από τη μια και πολλαπλασιασμό τους από την άλλη.

Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο θα επιταχυνθεί η ταχύτητα της δικαιοσύνης και θα βελτιωθεί η ποιότητά της, με αριθμό Δικαστηρίων να ασχολούνται με την ίδια υπόθεση και με τη δικαστική ετυμηγορία να είναι διάσπαρτη σε αριθμό αποφάσεων των Δικαστηρίων;

Όπως έχουμε υποδείξει, παρόμοιες πρόνοιες κατ' αναλογία ισχύουν σε σχέση και με τα δύο Ανώτατα Δικαστήρια, εκτός από θέματα συνταγματικότητας (όπως και να καθοριστούν) τα οποία ανήκουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Επιθυμώ να προσθέσω τα πιο κάτω:

1. Το Σύνταγμα του 1960 υιοθετήθηκε πριν από 60 περίπου χρόνια, όταν επικρατούσε σαφώς διαφορετική άποψη για το δίκαιο. Η θεωρία ήταν ότι υπήρχε το συνταγματικό/πολιτειακό δίκαιο αφενός και το ιδιωτικό/αστικό δίκαιο αφετέρου. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει σήμερα, όταν αναγνωρίζεται η ενότητα του δικαίου και όταν σε κάθε χώρο νομικής δραστηριότητας χρησιμοποιούνται παρόμοιες έννοιες και αρχές τόσο από το συνταγματικό όσο και από το ιδιωτικό δίκαιο.
2. Περαιτέρω, κατά το χρόνο υιοθέτησης του Συντάγματος του 1960, υπήρχε ιδιαίτερα στενή έννοια του συνταγματικού δικαίου, ότι δηλαδή αυτό αφορούσε κυρίως τη συνταγματικότητα συγκεκριμένων Νόμων ή αποφάσεων ή διατάξεων, κάτι που μπορούσε εύκολα να διαπιστωθεί με σύγκριση του επίδικου Νόμου ή απόφασης ή διάταξης αφενός με το κείμενο του Συντάγματος αφετέρου. Τώρα, είναι σαφές ότι το συνταγματικό/πολιτειακό δίκαιο είναι πολύ πιο σύνθετο και πολύπλοκο, εμπριέχοντας όχι μόνο θέματα συνταγματικότητας αλλά και θέματα

βασικών αρχών του κράτους δικαίου (πέραν των συγκεκριμένων διατάξεων του Συντάγματος) καθώς και ζητήματα ατομικών δικαιωμάτων. Επί τη βάσει της προτεινόμενης μεταρρύθμισης **μόνο** το θέμα της συνταγματικότητας συγκεκριμένων νομοθετικών διατάξεων ή κανονισμών ή αποφάσεων θα τίθεται ενώπιον του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου, ενώ θέματα που αφορούν την ερμηνεία συνταγματικών διατάξεων, βασικών αρχών δικαίου και ατομικών δικαιωμάτων θα εμπίπτουν εντός της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου (του οποίου αντικείμενο θα είναι το ιδιωτικό δίκαιο); Ας πάρουμε το παράδειγμα της δυσφήμισης και της προστασίας της προσωπικής ζωής. Κάποτε η δυσφήμιση ήταν ένα απλό αστικό αδίκημα, με τις δικές του προδιαγραφές, και ουσιαστικά δεν υπήρχε ξεχωριστό αστικό αδίκημα της παραβίασης του δικαιώματος στην προσωπικότητα και του ιδιωτικού βίου. Όλα αυτά έχουν τώρα αλλάξει, και σπάνια υπάρχει υπόθεση είτε δυσφήμισης είτε προστασίας της ιδιωτικής ζωής και της προσωπικότητας που να μην αφορά και ερμηνεία των προνοιών της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των διατάξεων του Συντάγματος – όχι για σκοπούς διαπίστωσης συνταγματικότητας των Νόμων, αποφάσεων ή διατάξεων αλλά με βασικό μέλημα την ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων και την εξισορρόπηση συμφερόντων. Αυτές οι διεργασίες, σίγουρα, δεν ανήκουν αποκλειστικά ούτε στο δημόσιο ούτε και στο ιδιωτικό δίκαιο, αλλά αντίθετα εγείρονται σε αυτές σύνθετα θέματα δημόσιου και ιδιωτικού δικαίου, που θα πρέπει κατά την άποψή μου να απασχολούν ένα ενιαίο δικαστικό σώμα, και αυτό δεν μπορεί να είναι άλλο από το Ανώτατο Δικαστήριο που δημιουργήθηκε από το Νόμο του 1964.

3. Διαδικαστικά, στο προτεινόμενο σύστημα, όπως γινόταν και με το Σύνταγμα του 1960, όταν διάδικος εγείρει θέμα αντισυνταγματικότητας Νόμου ή αποφάσεων ή διατάξεων, και όταν το Δικαστήριο συμφωνήσει ότι η επίλυση του θέματος είναι «ουσιώδης» για τη διάγνωση της εκκρεμούσας υπόθεσης ενώπιον του Πρωτόδικου Δικαστηρίου, τότε το Δικαστήριο παραπέμπει το θέμα ενώπιον του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και αναστέλλει την πρόοδο της διαδικασίας μέχρι να αποφανθεί επ' αυτού το εν λόγω Δικαστήριο²⁵. Η παραπομπή του συνταγματικού θέματος περιλαμβάνει «σαφή προσδιορισμό των νομικών θεμάτων επί των οποίων ζητείται η άσκηση της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου, πλήρη έκθεση των πραγματικών δεδομένων, το περιεχόμενο των εφαρμοστέων στη συγκεκριμένη υπόθεση διατάξεων και τους λόγους που οδήγησαν το Πρωτόδικο Δικαστήριο να θεωρεί ως σκόπιμη την παραπομπή». Το Πρωτόδικο Δικαστήριο «δύναται όπως συμπεριλαμβάνει στην απόφαση για παραπομπή και τη δική του αιτιολογημένη γνώμη επί ζητημάτων αντισυνταγματικότητας»²⁶. Είναι όμως δυνατό το Ανώτατο Δικαστήριο να κρίνει ότι «δεν δικαιολογείται τέτοια παραπομπή και να επιστρέψει την υπόθεση για να εκδικαστεί από το Εφετείο». Όλα αυτά τα στάδια είναι χρονοβόρα, απαιτούν σοβαρή νομική εργασία και

²⁵ Κατ' αναλογία με το άρθρο 144 του Συντάγματος.

²⁶ Από την προτεινόμενη νομοθεσία.

παρουσίαση ενώπιον του αρμοδίου Δικαστηρίου, καθώς και αιτιολογημένες αποφάσεις (κατά κανόνα και του Πρωτοδίκου Δικαστηρίου αφενός και του Ανωτάτου Δικαστηρίου αφετέρου). Κατά την άποψή μου, δεν πιστεύω ότι κάποια παραπομπή που συνεπάγεται τα ανωτέρω καθορισθέντα στάδια θα διαρκέσει λιγότερο από τρεις μήνες.

4. Όπως ήδη έχω αναφέρει, δεν είναι καθόλου σαφές τι ακριβώς εννοείται με τη φράση «ζητήματα συνταγματικότητας». Η αναφορά είναι σε Νόμους και/ή Κανονισμούς και/ή άλλες Κανονιστικές Διατάξεις που έχουν νομοθετική ισχύ, ή η εν λόγω φράση μπορεί να καλύψει κατά πόσο κάποια ενέργεια δημόσιας αρχής (π.χ. υπό τύπον πρακτικής ή έστω και μεμονωμένη) προσκρούει προς διάταξη του Συντάγματος; Επίσης, πολλές φορές τα Δικαστήρια αποφεύγουν το θέμα της συνταγματικότητας μέσω ερμηνείας της συγκεκριμένης πρόνοιας, κάποτε δημιουργικής και ευφάνταστης. Είναι δυνατό το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο να κρίνει ότι μια συγκεκριμένη πρόνοια πρέπει να ερμηνευθεί με τρόπο που να μην προσκρούει προς το Σύνταγμα, με τον τρόπο αυτό αποφεύγοντας δικαστική κρίση επί θέματος συνταγματικότητας (όταν, ως γνωστό, νομοθετική πρόνοια κρίνεται αντισυνταγματική αν δεν υπάρχει άλλη επιλογή). Περαιτέρω, η έννοια της συνταγματικότητας υποδηλοί συμφωνία και συμβατότητα με το Σύνταγμα, και δεν μπορεί να περιοριστεί σε Νόμους και Κανονισμούς.

Επίσης, όταν το Επαρχιακό ή άλλο Δικαστήριο αποστέλλει και «πλήρη έκθεση των πραγματικών δεδομένων επί των οποίων στηρίζονται τα ερωτήματα», το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο θα ασχοληθεί και με τα δεδομένα αυτά, ίσως κρίνοντας ότι η περίπτωση ενώπιον του Δικαστηρίου μπορεί να αντιμετωπιστεί με άλλο τρόπο παρά με κρίση επί της συνταγματικότητας; Και τα ερωτήματα αφορούν μόνο θέμα συνταγματικότητας, ή και συναφή θέματα;

Όχι μόνο η προτεινόμενη διαδικασία δεν θα οδηγήσει σε μείωση των καθυστερήσεων αλλά θα αυξήσει κάθετα αυτές. Την περίοδο 1960-1963 το συνταγματικό δίκαιο δεν είχε αποκτήσει τον πλούτο και την πολυπλοκότητα που το χαρακτηρίζουν τώρα. Τώρα, όταν εγείρεται τέτοιο θέμα, οι δικηγόροι μελετούν όχι μόνο την Κυπριακή αλλά και τη ξένη νομολογία, και διαμορφώνουν σύνθετα και δύσκολα επιχειρήματα, τα οποία θα απαιτήσουν όχι μόνο ενδελεχή εργασία και χρόνο εκ μέρους των δικηγόρων αλλά και συνετή σκέψη και προβληματισμό εκ μέρους των Δικαστών. Η διαδικασία δεν θα είναι σύντομη ούτε και θα επιλύσει αυτόματα τη διαφορά ενώπιον του Πρωτοδίκου Δικαστηρίου, διότι ενδεχόμενα θα απαιτηθεί περαιτέρω επιχειρηματολογία και σκέψη αναφορικά με το πώς η απόφαση του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου (που σίγουρα δεν θα είναι μονολεκτική, αλλά θα παραθέτει σκεπτικό) θα ενταχθεί στην πρωτόδικη διαδικασία. Και τι σημαίνει η φράση «ουσιώδες» για την επίλυση κάποιου θέματος; Σημαίνει ότι η απάντηση του Ανωτάτου Δικαστηρίου θα επιλύσει άμεσα και αυτόματα τη διαφορά, ή ότι η εκδίκαση θα συνεχιστεί με το ενδεχόμενο έγερσης άλλων θεμάτων; Είναι η άποψή μου ότι η προτεινόμενη διαδικασία θα

περιπλέξει πολύ τα δικαστικά πράγματα και θα οδηγήσει σε σοβαρές καθυστερήσεις, πέραν της ασαφούς και ανεπαρκούς έννοιας του συνταγματικού δικαίου που χρησιμοποιούν τα μεταρρυθμιστικά νομοσχέδια.

5. Επίσης, η πιο πάνω ρύθμιση θα αφορά και το Ανώτατο Δικαστήριο. Σε περίπτωση δηλαδή που εγείρεται θέμα συνταγματικότητας ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου, το Ανώτατο Δικαστήριο θα παραπέμψει το ζήτημα αυτό στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο για απόφαση, αναστέλλοντας την πρόοδο της διαδικασίας ενώπιον του, μέχρις ότου αποφανθεί επ' αυτού το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο. Η ρύθμιση αυτή εγκυμονεί κινδύνους σύγκρουσης δικαιοδοσιών και διαδικασιών, διότι η εν λόγω ρύθμιση δεν θα λειτουργεί από μόνη της αλλά από ανθρώπους (Δικαστές μεν, αλλά ανθρώπους οι οποίοι αναπόφευκτα δεν λειτουργούν αυτοματοποιημένα αλλά με διαφορές στην κρίση και εκτίμηση καταστάσεων), με αποτέλεσμα ότι δεν θα υπάρξει μόνο σύγχυση αλλά και δυνητική αντιπαλότητα μεταξύ των Ανωτάτων Δικαστηρίων.
6. Κατ' ουσία, το Σύνταγμα του 1960 θεωρεί ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες δικαίου, το συνταγματικό δίκαιο και το ιδιωτικό δίκαιο, και ότι το πρώτο συνίσταται αποκλειστικά ή τουλάχιστον πρωταρχικά στη διάγνωση κατά πόσο κάποιος Νόμος ή απόφαση ή διάταξη αντίκειται προς το κείμενο Σύνταγμα. Το νομικό σύστημα όμως έχει προχωρήσει πολύ, ιδιαίτερα με την προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (και στην ενσωμάτωσή της στο ημεδαπό δίκαιο) και με την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την αναγνώριση του Ευρωπαϊκού κεκτημένου ως νόμου με ανώτερη ισχύ από το Σύνταγμα. Για παράδειγμα, το άρθρο 1Α του Συντάγματος προνοεί ότι «ουδεμία διάταξη του Συντάγματος θεωρείται ότι ακυρώνει νόμους που θεσπίζονται, πράξεις που διενεργούνται ή μέτρα που λαμβάνονται από τη Δημοκρατία, τα οποία καθίστανται αναγκαία από τις υποχρεώσεις της ως κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης ούτε εμποδίζει Κανονισμούς, Οδηγίες ή άλλες πράξεις ή δεσμευτικά μέτρα ... που θεσπίζονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση ...». Με άλλα λόγια, το Ευρωπαϊκό κεκτημένο/δίκαιο έχει ενσωματωθεί στο Σύνταγμα, και μάλιστα με ανώτερη ισχύ του υφισταμένου συστήματος δικαίου που προϋπήρχε της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Περαιτέρω, η Δημοκρατία έχει το δικαίωμα, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε τοπικό Νόμο ή ακόμα και το Σύνταγμα, να λαμβάνει κάθε μέτρο με σκοπό τη συμμόρφωση με «υποχρέωση που επιβάλλεται στη Δημοκρατία ως αποτέλεσμα της συμμετοχής της ως κράτους μέλους στην Ευρωπαϊκή Ένωση» (άρθρο 179 του Συντάγματος όπως έχει τροποποιηθεί). Επομένως, για να διαγνωσθεί αντισυνταγματικότητα, που φαίνεται σε ορισμένους να είναι απλό εγχείρημα, σε πολλές περιπτώσεις θα εξετάζεται και η Ευρωπαϊκή διάσταση του θέματος, πράγμα καθόλου απλό²⁷.

²⁷ Εδώ δεν ασχολούμαι με το θέμα της παραπομπής για γνωμοδότηση στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, αλλά μόνο με το τι θα πρέπει να πράττει το Ανώτατο Δικαστήριο στην ερμηνεία και εφαρμογή του ημεδαπού δικαίου.

7. Επίσης φαίνεται ότι το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο θα ενεργεί ως ακυρωτικό Δευτεροβάθμιο Δικαστικό Συμβούλιο κατ' αποφάσεων του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου. Επί ποίων κριτηρίων και με ποια μεθοδολογία; Θα υπάρχει σύστημα προσφυγής και/ή άλλης αμφισβήτησης αποφάσεων του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου; Σε περίπτωση ακύρωσης, θα επανεξετάζεται το θέμα από το Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο; Τι θα γίνει εν τω μεταξύ με αποφάσεις των Δικαστών των οποίων ο διορισμός έχει ακυρωθεί; Τι θα γίνει με εκκρεμούσες ακροάσεις; Πολλά θέματα δημιουργούνται και παραμένουν άλυτα.

Με βάση όλα τα πιο πάνω, με την προτεινόμενη μεταρρύθμιση, όχι μόνο ακυρώνουμε το Νόμο του 1964, που υπηρέτησε καλά τη Δημοκρατία όλα αυτά τα δύσκολα χρόνια, αλλά και μεταβαίνουμε πίσω στις διευθετήσεις του Συντάγματος του 1960 χωρίς όμως την παρουσία των Τουρκοκύπριων Δικαστών, και υιοθετούμε ένα δυσλειτουργικό και απηρχαιωμένο σύστημα που όχι μόνο αγνοεί τη βασική ενότητα του σύγχρονου δικαίου αλλά και θα οδηγήσει σε περιπλοκές, σε καθυστερήσεις και στη δημιουργία δικαιοδοτικών δυσκολιών μεταξύ των δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων που σκοπεύει να επαναφέρει η προτεινόμενη μεταρρύθμιση.

Αντίθετα, το ισχύον σύστημα, που προέρχεται από το Νόμο του 1964, όπου υπάρχει ένα ενιαίο Δικαστήριο με ικανό αριθμό Δικαστών και που έχει τις δικαιοδοσίες και των δύο Δικαστηρίων του Συντάγματος του 1964, είναι (πάντα κατά την άποψή μου) κατά πολύ προτιμότερο και προσομοιάζει με τα σύγχρονα δικαστικά συστήματα που ακολουθούνται στις πλείστες χώρες της Κοινοπολιτείας, όπου ακολουθείται παρόμοιο ουσιαστικό σύστημα δικαίου.

Η προτεινόμενη νομοθεσία και ο διαχωρισμός που έχει κατά νου η Κυβέρνηση «δικαιολογούνται» κάποτε από την ανάγκη διασφάλισης «του αναγκαίου αλληλοελέγχου στην ανωτάτη βαθμίδα της δομής της δικαιοσύνης, μεταξύ των δύο Δικαστηρίων, που είχε αναιρέσει η συγχώνευσή τους»²⁸. Τι σημαίνει όμως η έννοια του αλληλοελέγχου; Ενδεχόμενα, να σημαίνει την άσκηση πειθαρχικού ελέγχου επί των μελών του ενός Δικαστηρίου από τα μέλη του άλλου. Είναι όμως αυτός λόγος να δημιουργηθούν δύο Δικαστήρια με διαφορετικές δικαιοδοσίες; Τα μέλη και των δύο Δικαστηρίων θα παραμείνουν συνάδελφοι και πάλι θα προβάλλεται ο λόγος ότι Δικαστές «δικάζουν Δικαστές». Εν πάση περιπτώσει, ακόμη και στο πλαίσιο του ενός Ανωτάτου Δικαστηρίου, μπορεί να υιοθετηθεί συγκεκριμένη ρύθμιση όταν κάποιο σώμα μη αποτελούμενο απλώς από Δικαστές θα έχει το δικαίωμα να ασκεί πειθαρχικό έλεγχο επί μέλους του Δικαστηρίου – σίγουρα όμως, όποια και να είναι η συγκεκριμένη ρύθμιση, ουδείς μπορεί σοβαρά να ισχυριστεί ότι η ανάγκη άσκησης πειθαρχικού ελέγχου επί των Δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου δικαιολογεί ανατροπή του υφιστάμενου ενιαίου συστήματος και επιστροφή στο προηγούμενο σύστημα των δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων που αντιπροσωπεύει τις νομικές αντιλήψεις και πολιτικές πραγματικότητες μιας παλαιότερης εποχής.

²⁸ Από την προτεινόμενη νομοθεσία.

Δυστυχώς, ο κατ' ισχυρισμό «αλληλοέλεγχος» θα σημαίνει στην πράξη συχνές συγκρούσεις μεταξύ των δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων. Τώρα δεν υπάρχει θέμα σύγκρουσης, διότι υπάρχει ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο το οποίο εκδικάζει όλες τις υποθέσεις και ασχολείται με όλα τα θέματα. Ενόψει όμως και της σύγχρονης προσέγγισης των δύο κλάδων δικαίου, του δημοσίου αφενός και του ιδιωτικού αφετέρου, δεν έχω αμφιβολία ότι θα παρουσιάζονται δικαιοδοτικές διαφορές και ενίοτε και συγκρούσεις μεταξύ των δύο προτεινόμενων Ανωτάτων Δικαστηρίων, χωρίς οποιαδήποτε δυνατότητα επίλυσης της διαφοράς ή σύγκρουσης από κάποιο ανώτερο δικαστικό όργανο. Προβλέπω όχι μόνο διαφορές και συγκρούσεις, αλλά και στρέβλωση του δικαίου και ίσως και παράλυση του συστήματος δικαιοσύνης, ιδιαίτερα εάν οι σχέσεις μεταξύ των δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων και των μελών του καταστούν τεταμένες (όπως πιστεύω ότι θα γίνει).

Όχι μόνο η βασική προσέγγιση του διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι παντελώς λανθασμένη (πάντα κατά τον συγγραφέα) αλλά και τα νομοσχέδια, όπως είναι τώρα διαμορφωμένα, δημιουργούν σοβαρή σύγχυση και συνεπάγονται αναπόφευκτη πολυπλοκότητα. Δεν επιχειρείται μόνο διαχωρισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου που γνωρίζουμε τόσο καλά, αλλά και θεματικός διαχωρισμός του δικαίου σε πολιτειακό και αστικό, κάτι που δεν συναντάται στα πλείστα συστήματα δικαίου της σύγχρονης εποχής.

Συμπερασματικά, θεωρώ ότι ο προτεινόμενος διαχωρισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι μια παντελώς αδικαιολόγητη πρόταση που, σε περίπτωση υλοποίησης, μόνο σύγχυση και οπισθοδρόμηση θα προκαλέσει.

Περαιτέρω, με κάθε σεβασμό, τα υπό κρίση νομοσχέδια δημιουργούν σύγχυση σε κάθε σημείο, με αποτέλεσμα αβεβαιότητα και ασάφεια ως προς τη διαδικασία που μπορεί και/ή πρέπει να ακολουθεί. Τα προτεινόμενα νομοσχέδια έχουν σκοπό την τροποποίηση του Συντάγματος και την ουσιαστική αναδιάρθρωση, ταυτόχρονα, δύο άλλων βασικών Νόμων της Πολιτείας, με πιο βασικό τον Νόμο του 1964, ένα ιδιαίτερα δύσκολο έργο. Δεν έχω οποιαδήποτε αμφιβολία ότι θα προκύψει το απόλυτο χάος, με αποτέλεσμα καθυστέρηση και ατέλειωτες διαδικασίες. Θα καταστραφεί η συνοχή του δικαίου με πολλές υποθέσεις να διακινούνται μεταξύ Δικαστηρίων, χωρίς ενιαία αντιμετώπιση.

Όλα αυτά προκύπτουν μαθηματικά από τον προτεινόμενο διαχωρισμό του νυν υπάρχοντος ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου, το οποίο ως τώρα έχουν τα πράγματα ασκεί γενική δικαιοδοσία επί όλων των νομικών θεμάτων.

ΜΕΡΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Η πολυπλοκότητα και η σύγχυση, καθώς και ο κατακερματισμός υποθέσεων, που θα προκύψουν από την ενοποίηση της προτεινόμενης μεταρρύθμισης

δεν μπορούν να αμφισβητηθούν. Αρκεί η παράθεση ορισμένων παραδειγμάτων:

Στην υπόθεση Αλήθεια Εκδοτική Εταιρεία Λτδ v. Αλωνεύτης²⁹, υπόθεση δυσφήμισης, τέθηκε μεταξύ άλλων το θέμα της συνταγματικότητας των προνοιών για δυσφήμιση στον Κυπριακό Νόμο. Ταυτόχρονα τέθηκε θέμα ερμηνείας των προνοιών του Κυπριακού Νόμου και κατά πόσο μπορούσαν και έπρεπε τα Δικαστήρια να υιοθετήσουν τις σύγχρονες αντιλήψεις του δικαιώματος ελευθερίας του λόγου στο πλαίσιο του αστικού αδικήματος της δυσφήμισης. Ως αποτέλεσμα, δημιουργήθηκε στην Αλωνεύτης νέο προνόμιο, που προστατεύει την ελευθερία του λόγου εκεί που η δημοσιογραφία είναι υπεύθυνη. Περαιτέρω, τα άλλα επίδικα θέματα αφορούσαν το αν υπήρξε δυσφήμιση και ποιες ήταν οι κατάλληλες αποζημιώσεις. Η υπόθεση αυτή εκδικάστηκε πρωτόδικα (από τον Δικαστή Ναθαναήλ) και μετά κατ' Έφεση από το Ανώτατο Δικαστήριο, που αντιμετώπισε ενιαία όλα τα εγειρόμενα θέματα. Εάν εκδικαζόταν με τα δεδομένα της προτεινόμενης μεταρρύθμισης, η υπόθεση αυτή θα κατακερματιζόταν και θα παραπεμπόταν από το ένα Δικαστήριο στο άλλο, με τη συνοχή του δικαίου και την αλληλοεπίδραση των διαφόρων πτυχών του να εξουδετερώνονται. Πιο συγκεκριμένα, θα αρχίσει την εκδίκαση της υπόθεσης ο αρμόδιος Επαρχιακός Δικαστής, όταν εγερθεί θέμα συνταγματικότητας θα αναστείλει τη διαδικασία και θα παραπέμψει το εγειρόμενο θέμα στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, μετά την ετυμηγορία του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου το Επαρχιακό Δικαστήριο θα επιληφθεί των άλλων επίδικων θεμάτων και είναι σχεδόν βέβαιο ότι το Εφετείο θα παραπέμψει την απόφαση στο Ανώτατο Δικαστήριο για κρίση των σημαντικών θεμάτων που αφορούσαν το αστικό αδίκημα της δυσφήμισης και του υπό αίρεση προνομίου. Τέλος θα προκύψει μια δικαστική απόφαση ως αποτέλεσμα της χωριστής εργασίας διαφόρων Δικαστηρίων. Ούτε είναι σίγουρο πώς το Εφετείο θα παραπέμψει «τα θέματα μείζονος δημοσίου συμφέροντος ή γενικής δημόσιας σημασίας ή για σκοπούς συνοχής του δικαίου επί συγκρουόμενων ή αντιφατικών αποφάσεων του Εφετείου» στο Ανώτατο Δικαστήριο, και κατά πόσο θα πρέπει να υπάρξει επιχειρηματολογία των δικηγόρων κατά πόσο οι σχετικές προϋποθέσεις παραπομπής πληρούνται. Όταν δε το Εφετείο καταλήξει σε τελική απόφαση κατ' έφεση από το Επαρχιακό Δικαστήριο είναι ενδεχόμενο η υπόθεση και πάλι να αχθεί ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου για εκδίκαση θεμάτων που αφορούν αποζημιώσεις, το μέγεθός τους και τη φύση τους, νοουμένου ότι ενόψει της σημασίας των εγειρομένων θεμάτων δικαιολογείται και παρέχεται η αναγκαία άδεια για καταχώρηση Έφεσης ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Είναι αυτή η νέα προοπτική την οποία επιθυμούμε να υλοποιήσουμε;

Στην υπόθεση Αστυνομία v. Γεωργιάδης³⁰ το θέμα αφορούσε την αποδεκτότητα παρανόμως ληφθείσας μαρτυρίας. Δεν υπήρχε θέμα συνταγματικότητας κάποιας νομοθετικής πρόνοιας, αλλά κατά πόσο ληφθείσα μαρτυρία έπρεπε να αποκλεισθεί στο όλο πλαίσιο του συνταγματικού

²⁹ (2002) 1 Γ Α.Α.Δ. 1863.

³⁰ (1983) 2 C.L.R. 33.

συστήματος της Κύπρου. Αυτή η υπόθεση θα αποφασιζόταν από ποιο Δικαστήριο; Και αν υπόθεση εκκρεμεί ενώπιον Ποινικού Δικαστηρίου, και εγείρεται κάποιο θέμα συνταγματικότητας, και πάλι θα υπάρξει αναστολή διαδικασίας για γνωμάτευση του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου, παρόλο που η υπόθεση αφορά θέμα ποινικής ευθύνης;

Στην υπόθεση Τάκης Γιάλλουρος v. Ευγένιος Νικολάου³¹ το Ανώτατο Δικαστήριο αντιμετώπισε παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο σεβασμού του άρθρου 35 του Συντάγματος, που υποχρεώνει τη Δημοκρατία να διασφαλίζει την αποτελεσματική εφαρμογή των διατάξεων που κατοχυρώνουν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Επρόκειτο για αστική υπόθεση, που είχε σαν αντικείμενο εξαιρετικά σοβαρό θέμα δημοσίου δικαίου. Το Ανώτατο Δικαστήριο ασχολήθηκε με αρχές του συνταγματικού δικαίου, με θέματα αστικού δικαίου, με θεραπείες και αποζημιώσεις, με τη φύση της δικαστικής θεραπείας, κλπ. Εάν αυτή η υπόθεση αποφασιστεί από το Ανώτατο Δικαστήριο και όχι από το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, απλούστατα διότι δεν εγείρεται θέμα συνταγματικότητας, η κατάληξη δεν θα είναι σημαντική δικαστική απόφαση στο χώρο του δημοσίου/πολιτειακού δικαίου από το Ανώτατο Δικαστήριο και όχι από το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο;

Στην υπόθεση Εκδόσεις «Αρκτίνος» v. Λοϊζίδου³² το θέμα αφορούσε προσωπικά δεδομένα, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, την εφαρμογή και ερμηνεία αυτής και κατά πόσο προτεινόμενες ενέργειες ήσαν αντίθετες με τα δικαιώματα στην προσωπικότητα και την ατομική ζωή. Πως κατατάσσεται αυτή η υπόθεση στο προτεινόμενο σκηνικό; Πόσες ευκαιρίες για ενστάσεις θα υπάρξουν; Τι είναι αυτή η υπόθεση - δημοσίου δικαίου ή ιδιωτικού δικαίου; Από τη μια αφορά τα δικαιώματα ενός διαδίκου εναντίον άλλου διαδίκου, από την άλλη αφορά την επεξεργασία και αξιολόγηση του δικαιώματος στην ατομική ζωή και κατά πόσο αυτό θα πρέπει να παραβιασθεί προς όφελος του δικαιώματος ελεύθερης έκφρασης. Μεγάλο μέρος του δικαίου μας αφορά εξισορρόπηση δικαιωμάτων – πως εξισορροπούνται σε συγκεκριμένες υποθέσεις τα δικαιώματα του ενός διαδίκου εναντίον του άλλου, π.χ. το δικαίωμα στην υπόληψη έναντι του δικαιώματος στην ελευθερία λόγου. Τι είναι αυτές οι υποθέσεις, ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου ή συνδυάζονται σε αυτές στοιχεία και από τους δύο κλάδους δικαίου.

Είναι σαφές, τουλάχιστον για τον συγγραφέα, ότι τα πιο πάνω θέματα αντιμετωπίζονται πιο λογικά και σωστά, και σύμφωνα με την παράδοση του δικαίου μας, στο πλαίσιο ενός ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου παρά να κατακερματίζονται μεταξύ διαφόρων Δικαστηρίων, με περαιτέρω καθυστερήσεις και αναπόφευκτες δικαστικές συγκρούσεις.

Ο προτεινόμενος διαχωρισμός του ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου, και η δημιουργία των πολύπλοκων διαδικασιών που διατυπώνονται στα υπό κρίση

³¹ (2001) 1 Α Α.Α.Δ. 558.

³² Πολιτική Έφεση Αρ. Ε7/2018, ημερ. 21.3.2019.

νομοσχέδια, θα προκαλέσουν χωρίς οποιαδήποτε αμφιβολία σύγχυση και χάος, και αντί να βελτιώσουν την κατάσταση θα την επιδεινώσουν σοβαρά.

ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΑΛΛΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕ ΠΑΡΟΜΟΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ

Όσον αφορά τα κύρια Δικαστήρια των άλλων χωρών που εφαρμόζουν παρόμοιο (αλλά σίγουρα όχι το ίδιο) σύστημα δικαίου, παραθέτω πιο κάτω τα εν λόγω Δικαστήρια μαζί με τον αριθμό των Δικαστών που τα απαρτίζουν καθώς και τον αριθμό των Δικαστών που αποτελούν τις συνθέσεις τους σε συνήθεις και εξαιρετικές περιπτώσεις³³.

Δικαστήριο Χώρας	Αριθμός Δικαστών	Πόσοι Δικαστές αποτελούν τη σύνθεση του Ανωτάτου Δικαστηρίου
Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστραλίας	7	Συνήθως 5 αλλά κάποτε και 7
Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά	9	Συνήθως 7 κάποτε και 9
Ανώτατο Δικαστήριο της Ινδίας	24	Από 3 ή 5 μέχρι και μεγαλύτερου αριθμού με βάση τη φύση και σπουδαιότητα του θέματος
Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας	8	Συνήθως 5, κάποτε 3 και κατ' εξαίρεση 7
Ανώτατο Δικαστήριο του Ισραήλ	12	Μεταξύ 3 και 11
Ανώτατο Δικαστήριο της Νέας Ζηλανδίας	5	Συνήθως 5 αλλά κάποτε και 3
Συνταγματικό Δικαστήριο της Νότιας Αφρικής	11	Συνήθως 11
Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου	12	Συνήθως 5, κάποτε 7 και σε εξαιρετικές περιπτώσεις 9

³³ Brice Dickson, "Comparing Supreme Courts" σελ.11 στο βιβλίο *Judicial Activism in Common Law Supreme Courts*, Edited by Brice Dickson (2007).

Ανώτατο Δικαστήριο
των Ηνωμένων Πολιτειών

9

Συνήθως 9, δηλαδή το
Δικαστήριο εκδικάζει
υποθέσεις σε πλήρη
σύνθεση

Παρατηρούμε ότι κατά κανόνα υπάρχουν ενιαία Ανώτατα Δικαστήρια, με ικανό αριθμό μελών, με σκοπό την εκδίκαση σοβαρών υποθέσεων, που άγονται ενώπιον τους σχεδόν πάντα με την άδεια του Δικαστηρίου. Ορισμένα από τα πιο πάνω Δικαστήρια είναι αποκλειστικά συνταγματικά, ενόψει της πολιτειακής διάρθρωσης της συγκεκριμένης χώρας, αλλά κατά κανόνα σε χώρες όπου εφαρμόζεται το κοινοδίκαιο (και δεν αποτελούν ομοσπονδίες) υπάρχει ένα και μόνο ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο που επιλαμβάνεται όλων των θεμάτων, τόσο συνταγματικού όσο και ιδιωτικού δικαίου.

ΕΠΗΡΕΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ – ΣΟΒΑΡΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ

Όπως ήδη έχω αναφέρει, ιδιαίτερα επικίνδυνο θεωρώ τον σχεδόν σίγουρο επηρεασμό του δικαίου της ανάγκης ως αποτέλεσμα των προτεινόμενων τροποποιήσεων. Το Σύνταγμα του 1960 προέβλεπε για δύο Δικαστήρια, το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο και το Ανώτατο Δικαστήριο. Το 1964, με το Νόμο 33/1964, η δικαιοδοσία και των δύο Δικαστηρίων μεταβιβάστηκε στο ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο που προβλέπεται από το Νόμο του 1964. Η αλλαγή αυτή θεωρήθηκε νόμιμη με βάση το δίκαιο της ανάγκης στην υπόθεση *Ibrahim*³⁴. Με άλλα λόγια, με την προτεινόμενη μεταρρύθμιση και τη δημιουργία δύο Δικαστηρίων (δηλαδή του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και του Ανωτάτου Δικαστηρίου) επιχειρείται επιστροφή στις πρόνοιες του 1960, με τρόπο που να καταφέρεται σοβαρό πλήγμα στο δίκαιο της ανάγκης και στην ίδια την υπόθεση *Ibrahim* που αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του υφισταμένου συνταγματικού δικαίου της Κύπρου. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στην υπόθεση *Ibrahim* κρίθηκε ότι η ενοποίηση των δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων του Συντάγματος του 1960 ήταν απολύτως απαραίτητη και αναπόφευκτη, **με βάση το δίκαιο της ανάγκης**. Τώρα, η Κυπριακή Πολιτεία αποφασίζει να «απομακρυνθεί» τόσο από το γράμμα όσο και από το πνεύμα της υπόθεσης *Ibrahim* και να επιστρέψει στο Σύνταγμα του 1960, απόκλιση από το οποίο είχε κριθεί αναγκαία και απαραίτητη το 1964 στην υπόθεση *Ibrahim*, χωρίς όμως να έχουν αρθεί οι συνθήκες ή τα γεγονότα που οδήγησαν στην ενοποίηση των Ανωτάτων Δικαστηρίων το 1964. Χωρίς αμφιβολία, η προτεινόμενη μεταρρύθμιση θα τύχει εκμετάλλευσης από πολλούς, ότι δηλαδή το δίκαιο της ανάγκης δεν ήταν μια σωτήρια αρχή δικαίου, αλλά ένα τέχνασμα για συγκέντρωση όλων των εξουσιών στα χέρια των Ελληνοκυπρίων. Μάλιστα, οι προτεινόμενες διατάξεις θεωρούνται προτιμότερες διότι «είναι εγγύτερες στις διατάξεις του Συντάγματος» σε αντίθεση με ότι προβλέπει ο Νόμος του 1964, κάτι που σίγουρα συνεπάγεται σοβαρούς κινδύνους για το δίκαιο της ανάγκης γενικότερα, ιδιαίτερα όπως το αντιμετωπίζουν τα ξένα Δικαστήρια.

³⁴ Supra

Συνοπτικά, είναι γνωστό ότι το δίκαιο της ανάγκης αποτέλεσε και εξακολουθεί να αποτελεί ισχυρή (εάν όχι τη μόνη) νομική βάση πλείστων όσων νομοθετικών ρυθμίσεων οι οποίες αφορούν τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό βίο της χώρας. Η προτεινόμενη τροποποίηση στο χώρο της δικαιοσύνης οπωσδήποτε θα επιφέρει κατάργηση/εγκατάλειψη του δικαίου της ανάγκης το οποίο αποτελεί το σημαντικότερο (εάν όχι το μόνο) έρεισμα της νομιμότητας (συνταγματικότητας) του Νόμου 33/64, του συστήματος δικαιοσύνης και του κράτους δικαίου γενικότερα. Μια τέτοια εξέλιξη θα αποτελέσει ενδεχομένως την απαρχή για αμφισβήτηση άλλων νομοθετημάτων και κανονισμών για τη θέσπιση των οποίων το δίκαιο της ανάγκης αποτέλεσε τη δικαιολογητική βάση. **Φρονώ ότι οι συνέπειες θα είναι απρόβλεπτες. Ερωτώ και πάλι: Μελετήθηκε επαρκώς το θέμα αυτό; Επαναλαμβάνω ότι με βάση τα στοιχεία και έγγραφα που έχω μελετήσει δεν φαίνεται ότι έχει γίνει κάτι τέτοιο, σε αντίθεση με άλλες πτυχές της προτεινόμενης μεταρρύθμισης όταν το Υπουργείο Δικαιοσύνης και οι αρμόδιοι φορείς ενήργησαν με βάση εκθέσεις και εισηγήσεις εμπειρογνομόνων.**

Μάλιστα, αντιφατικά, σε ένα από τα νομοσχέδια γίνεται «επίκληση του δικαίου της ανάγκης» ως στοιχείο υποστηρικτικό για την προτεινόμενη νομοθεσία «αφού στοχεύει στη διάσωση και εύρυθμη λειτουργία της δικαιοσύνης, βασικής και ουσιώδους λειτουργίας του κράτους»³⁵. Δηλαδή, με άλλα λόγια, το Σύνταγμα του 1960 δημιούργησε δύο Ανώτατα Δικαστήρια, ο διαχωρισμός αυτός καταργήθηκε με την επίκληση του δικαίου της ανάγκης, και τώρα πολλές δεκαετίες μετά γίνεται και πάλι επίκληση του δικαίου της ανάγκης για να δικαιολογηθεί επιστροφή στο Σύνταγμα του 1960, χωρίς όμως να έχει αρθεί η ανώμαλη κατάσταση που οδήγησε στην ιστορική και πρωτοποριακή επίκληση του δικαίου της ανάγκης το 1964. Πρόκειται, το λιγότερο, για αλλοπρόσαλλη και αντιφατική συμπεριφορά που θα επιδράσει αρνητικά στο όλο σύστημα δικαιοσύνης της Κύπρου (και, ενδεχόμενα, στον τρόπο με τον οποίο οι ξένοι νομικοί και τα ξένα Δικαστήρια θα αντιμετωπίσουν την αρχική επίκληση του δικαίου της ανάγκης που διέσωσε το 1964 την Κυπριακή Δημοκρατία)³⁶.

Δηλαδή, έχει γίνει επίκληση του δικαίου της ανάγκης το 1964 με αποτέλεσμα να γίνει ένα ενιαίο Δικαστήριο με ικανό αριθμό Δικαστών, ενόψει της αποχώρησης των Τούρκων Δικαστών, και τώρα επαναφέρονται τα δύο Ανώτατα Δικαστήρια του Συντάγματος του 1960, δήθεν για να επιτευχθεί εγγύτερη συμμόρφωση με το εν λόγω Σύνταγμα, αλλά χωρίς Τούρκους Δικαστές. Επομένως, η Ελληνοκυπριακή πλευρά, θα ισχυριστούν κάποιοι, επικαλείται επιλεκτικά και σπασμωδικά, και σίγουρα προς ίδιον όφελος και όχι για αντιμετώπιση αδήριτης ανάγκης, το δίκαιο της ανάγκης για να δικαιολογήσει αυτό που θέλει να πράξει, παραγνωρίζοντας τόσο το σκεπτικό της ***Ibrahim*** όσο και την πραγματική επενέργεια του δικαίου της ανάγκης επί

³⁵ Από την προτεινόμενη νομοθεσία.

³⁶ Γνωστά Δικαστήρια της Κοινοπολιτείας έχουν ακολουθήσει τη λογική της υπόθεσης αυτής, όπως π.χ. το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά στην υπόθεση *Manitoba*. Γενικά, η υπόθεση *Ibrahim* έχει αντιμετωπιστεί ευνοϊκά από σχεδόν όλα τα Δικαστήρια τα οποία αναφέρθηκαν σε αυτήν.

του Συντάγματος του 1960, όπου το δίκαιο της ανάγκης έχει καταστεί μέρος του «βασικού νόμου» (fundamental law) αυτού.

Πιστεύω ότι η προτεινόμενη μεταρρύθμιση υποτιμά σοβαρά τους πολιτικούς κινδύνους που θα παρουσιαστούν στο πλαίσιο της θεωρίας του δικαίου της ανάγκης, που επαναλαμβάνω αποτελεί δικαστικό δημιούργημα το οποίο συνιστά τη βάση του πολιτειακού μας συστήματος (και που αναγνωρίστηκε διεθνώς στο πλαίσιο διαφόρων σημαντικών δικαστικών υποθέσεων ιδιαίτερα ενώπιον Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων). Όλα αυτά ενδεχόμενα θα τεθούν σε κίνδυνο με «επιστροφή» στο Σύνταγμα του 1960 (χωρίς όμως την επιστροφή Τουρκοκυπρίων Δικαστών).

ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ

Μέχρι τώρα στην Κύπρο δεν υπάρχει τριτοβάθμια δικαιοδοσία, κάτι που ενδεχόμενα να οφείλεται και στα γεωγραφικά και πληθυσμιακά δεδομένα της Κύπρου.

Στο παρελθόν, εξέφρασα την άποψη ότι στην Κύπρο δεν χρειάζεται δημιουργία τριτοβάθμιας δικαιοδοσίας. Η τριτοβάθμια δικαιοδοσία απλώς θα προκαλέσει περαιτέρω καθυστέρηση, ενώ ο σκοπός τέτοιας τριτοβάθμιας δικαιοδοσίας μπορεί να ικανοποιηθεί με άλλο τρόπο. Βασικός σκοπός της τριτοβάθμιας δικαιοδοσίας είναι σοβαρά νομικά θέματα να εκδικάζονται από το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας, που εξασκεί την τελική και τελεσίδικη δικαιοδοσία. Στην Κύπρο όμως, κατά την αρχική μου άποψη, ο ίδιος σκοπός μπορεί να επιτευχθεί με διαφορετικό και πιο περιορισμένο τρόπο. Εάν π.χ. εκδικάζεται μια υπόθεση ενώπιον τριμελούς Εφετείου και φαίνεται εκ των πραγμάτων ότι το υπό εκδίκαση θέμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό, τότε είτε με αίτηση ενός των μερών είτε με πρωτοβουλία του ίδιου του εκδικάζοντος Δικαστηρίου μπορεί το επίδικο θέμα να παραπεμφθεί στην Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου, για τελεσίδικη κρίση. Επομένως, τα πλεονεκτήματα της τριτοβάθμιας δικαιοδοσίας μπορούν να εξασφαλιστούν όχι με τη δημιουργία ακόμα ενός δικαστικού επιπέδου αλλά με τις κατάλληλες ρυθμίσεις οι οποίες να προβλέπουν διεύρυνση της σύνθεσης του συνήθους 3μελούς ή 5μελούς Εφετείου, ώστε το υπό εκδίκαση θέμα να άγεται ενώπιον της Πλήρους Ολομέλειας του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Με τον τρόπο αυτό, συνδυάζεται το επιθυμητό εξασφάλισης τελεσίδικης ετυμηγορίας από το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας χωρίς τη δημιουργία ακόμη ενός Δικαστηρίου. Συναφώς, είναι ιδιαίτερα παράδοξο ότι στο Κυπριακό δίκαιο, ως τώρα έχουν τα πράγματα, η γενική αρχή (με πολύ ολίγες εξαιρέσεις) είναι ότι έφεση καταχωρείται χωρίς άδεια, σε αντίθεση με σχεδόν όλα τα άλλα συστήματα δικαίου, κάτι που επεξηγεί και τη συσσώρευση εφέσεων χωρίς οποιαδήποτε προοπτική επιτυχίας.

Περαιτέρω, είχα και διατηρώ την άποψη ότι πολλές φορές προβλήματα δεν λύονται απλώς με τη δημιουργία νέων Δικαστηρίων. Σε προηγούμενες Μελέτες μου, σημείωσα ότι το Εφετείο – που θα βρίσκεται στη δεύτερη βαθμίδα της δικαστικής ιεραρχίας με βάση τα νομοσχέδια της Κυβέρνησης – θα αποτελείται από Δικαστές ο αριθμός των οποίων δεν θα ξεπερνά τους 16.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο αυτό θα αποτελείται από πέντε τμήματα, με σκοπό να καλύπτονται οι περισσότεροι τομείς δικαίου από Δικαστές που να έχουν ιδιαίτερη εξοικείωση με το συγκεκριμένο επίδικο θέμα. Μελέτη του θέματος καταδείκνυε σαφώς ότι ο αριθμός των μελών του Εφετείου αποφασίστηκε με βάση τα στατιστικά στοιχεία των εφέσεων που τώρα εκκρεμούν ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου (και σε σχέση με τις οποίες έχει παρατηρηθεί σοβαρή καθυστέρηση). Με άλλα λόγια, δημιουργείται ένα νέο Δικαστήριο, το Εφετείο, ο αριθμός των μελών του οποίου φαίνεται εκ πρώτης όψεως να είναι ιδιαίτερα μεγάλος, ειδικά σε σχέση με τον αριθμό των μελών του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Περαιτέρω, φαίνεται ότι ο αριθμός αυτός έχει αποφασιστεί με βάση τις ανάγκες που τώρα υπάρχουν, και όχι με βάση τη δημιουργία ενός μόνιμου βιώσιμου συστήματος. Δηλαδή καθοδηγεί το παρελθόν και όχι το μέλλον. Η αρχική μου θέση ήταν ότι η προσέγγιση αυτή ήταν λανθασμένη, διότι ουσιαστικά δημιουργείται ένα μόνιμο Δικαστήριο του οποίου όμως ο αριθμός των μελών βασιζόταν στις νυν υπάρχουσες ανάγκες, κάτι που σίγουρα δεν μπορούσε να αποτελέσει τον πυρήνα μιας μόνιμης και βιώσιμης δικαστικής μεταρρύθμισης.

Χωρίς να θεωρώ τις προηγούμενες απόψεις μου ως εσφαλμένες, είμαι έτοιμος να αναθεωρήσω την αρχική μου άποψη, με αποτέλεσμα ότι δεν θεωρώ τη δημιουργία νέου Δικαστηρίου Εφετών ως λανθασμένη, ως τώρα έχουν τα πράγματα και ιδιαίτερα εάν η Πολιτεία είναι διστακτική στη διαμόρφωση και επιβολή του κριτηρίου δικαστικής άδειας προτού καταχωρηθεί έφεση από απόφαση Επαρχιακού Δικαστηρίου. Η δική μου θέση ήταν ότι η παραχώρηση τέτοιας άδειας μπορεί να βοηθήσει στην αποσυμφόρηση των Δικαστηρίων, ενόψει του ότι μια τέτοια προϋπόθεση θα οδηγήσει σε δραστική μείωση του αριθμού των εφέσεων που καταχωρούνται από αποφάσεις των Επαρχιακών Δικαστηρίων. Φαίνεται όμως ότι υπάρχει μεγάλη δυσπιστία αναφορικά με την υιοθέτηση ενός τέτοιου κριτηρίου ή προϋπόθεσης, ότι δηλαδή δεν θα επιτρέπεται οποιαδήποτε έφεση από απόφαση Επαρχιακού Δικαστηρίου εκτός εάν ληφθεί η άδεια είτε του Πρωτόδικου Δικαστηρίου είτε του Ανωτάτου Δικαστηρίου (όπως είναι τώρα) ή του Δικαστηρίου των Εφετών (όταν δημιουργηθεί). Τούτου δοθέντος, φαίνεται πρόσφορη η δημιουργία Δικαστηρίου Εφετών ή Εφετείου που θα ασχολείται με την πολύ μεγάλη πλειοψηφία των Εφέσεων κατά των πρωτόδικων αποφάσεων των Επαρχιακών Δικαστηρίων. Ουσιαστικά, η ανάγκη αντιμετώπισης του θέματος των καθυστερήσεων έχει γίνει τόσο επιτακτική που θα πρέπει να προβούμε σε εγκατάλειψη πάγιων θέσεων και υιοθέτηση νέων προσεγγίσεων, νοουμένου ότι δεν τίθενται σε κίνδυνο άλλες υπέρτερες αξίες, όπως θα γίνει με τον προτεινόμενο διαχωρισμό του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Επομένως, στο νέο υπό δημιουργία σύστημα φαίνεται να υπάρχει ανάγκη για αναγνώριση χωριστής τριτοβάθμιας δικαιοδοσίας και για τη δημιουργία Δικαστηρίου Εφετών που θα επιλαμβάνεται των πλείστων εφέσεων εναντίον αποφάσεων των Επαρχιακών Δικαστηρίων. Εν πάση περιπτώσει το προτεινόμενο σύστημα δεν πάσχει, τουλάχιστον σοβαρά, από τη δημιουργία του Εφετείου αλλά από τον προτεινόμενο διαχωρισμό του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Κάτι φυσικά που θα πρέπει να προβληματίσει είναι τα προβλήματα που θα δημιουργηθούν στα Επαρχιακά Δικαστήρια εφόσον πολλοί από τους νυν Προέδρους θα διοριστούν στο Εφετείο. Επομένως, θα προκύψει αναπόφευκτα κενό στη στελέχωση των Επαρχιακών Δικαστηρίων, που θα πρέπει να συμπληρωθεί με νέους διορισμούς και προαγωγές. Πολλές φορές τέτοιες αλλαγές επενεργούν αρνητικά στο όλο σύστημα, το οποίο απαιτεί σταθερότητα στη δομή αλλά και ανάπτυξη της παραγωγικότητας και βελτίωση της ποιότητας του δικαστικού έργου. Με άλλα λόγια χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή όχι στο ανώτερο σημείο της δικαστικής πυραμίδας αλλά στο ιδιαίτερα σημαντικό επίπεδο της δομής και λειτουργίας των Επαρχιακών Δικαστηρίων.

ΠΡΟΝΟΜΙΑΚΑ ΕΝΤΑΛΜΑΤΑ

Με βάση την προτεινόμενη μεταρρύθμιση, η δικαιοδοσία των Προνομιακών Ενταλμάτων, με πιο σημαντικό το Certiorari, τόσο σε πρώτο όσο και σε δεύτερο βαθμό, ανατίθεται στο Εφετείο. Με άλλα λόγια, η έκδοση ενταλμάτων certiorari, mandamus, prohibition, quo warranto και habeas corpus δεν εμπίπτει εντός της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου αλλά μεταβιβάζεται και εναποτίθεται στο Εφετείο. Κάτι τέτοιο, κατά την άποψή μου, είναι λανθασμένο, διότι η έκδοση των εν λόγω ενταλμάτων είναι υψίστης πολιτειακής σημασίας αφού, μεταξύ άλλων, ειδικά μέσω των ενταλμάτων certiorari και prohibition, οριοθετείται και καθορίζεται η δικαιοδοσία των κατώτερων Δικαστηρίων. Είναι γι' αυτό που η έκδοση των εν λόγω ενταλμάτων θα πρέπει να ανήκει στο Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο θα έχει σαν σκοπό, μεταξύ άλλων, τον καθορισμό της δικαιοδοσίας των άλλων Δικαστηρίων. Το Εφετείο όμως δεν είναι το Ανώτατο Δικαστήριο ούτε βρίσκεται στην κορυφή της δικαστικής πυραμίδας. Ποιος θα ελέγχει εάν το Εφετείο έχει λειτουργήσει εντός της δικαιοδοσίας του; Δεν μπορεί να είναι το ίδιο, αλλά μόνο το Ανώτατο Δικαστήριο, όπως συμβαίνει στις πλείστες χώρες όπου χρησιμοποιείται το κοινοδίκαιο και όπου η έκδοση των προνομιακών ενταλμάτων ανήκει στο Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας, όπως συνέβαινε μέχρι τώρα. Φυσικά, θα μπορούσε η πρωτόδικη δικαιοδοσία σε σχέση με τα προνομιακά εντάλματα (συμπεριλαμβανομένης της άδειας για καταχώρηση) να μεταφερθεί και να εναποτεθεί στο Εφετείο, αλλά η δικαιοδοσία σε δεύτερο και τελικό βαθμό αναφορικά με τα εν λόγω εντάλματα θα πρέπει να ανήκει στο Ανώτατο Δικαστήριο (και κατά την άποψή μου στο ένα και ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο).

Επίσης, όπως έχει προαναφερθεί, σοβαρά προβλήματα δικαιοδοσίας μπορεί να εγερθούν μεταξύ των δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων, του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Ποιος θα ρυθμίζει τα δικαιοδοτικά προβλήματα που θα εμφανίζονται μεταξύ των δύο; Είναι γι' αυτό που έντονη προτίμηση του γράφοντος είναι ένα ενοποιημένο Δικαστήριο, το οποίο θα επιλαμβάνεται όλων των προβλημάτων που ενδεχόμενα θα εγερθούν όχι μόνο όσον αφορά την ουσία του δικαίου αλλά και

την κατανομή εξουσιών και αρμοδιοτήτων μεταξύ των οργάνων της Πολιτείας συμπεριλαμβανομένων των δικαστικών.

ΧΡΕΙΑΖΟΝΤΑΙ ΤΟΜΕΣ;

Χρειάζονται αλλαγές και τομές στα Δικαστήρια; Βεβαίως χρειάζονται τόσο στο Δικαστικό Σώμα εν γένει όσο και σε συγκεκριμένες δικαστικές διαδικασίες. Πρώτιστος σκοπός είναι η απλοποίηση και επιτάχυνση των δικαστικών διαδικασιών, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό. Πιστεύω όμως ότι οι ανάγκες αυτές μπορούν να ικανοποιηθούν με ολιγότερο σαρωτικά μέτρα. Μεταξύ άλλων, εισηγούμαι τα πιο κάτω:

(α) Τώρα οι Δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου αναλώνουν περίπου μια ώρα την ημέρα σε θέματα ήσσονος σημασίας, και όχι στην ακρόαση υποθέσεων. Όπως είναι τώρα το σύστημα, οι ίδιοι οι Δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου ασχολούνται με διαδικαστικά θέματα (αντί με την ουσία των υποθέσεων), κάτι που θα μπορούσε να παραπεμφθεί σε ειδικούς Πρωτοκολλητές (Masters) που θα διοριστούν γι' αυτό τον σκοπό. Εισηγούμαι διαδικαστικές και συναφείς εμφανίσεις να γίνονται το πρωί της κάθε ημέρας ενώπιον ειδικών Πρωτοκολλητών και όχι ενώπιον των Δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου, οι οποίοι θα αποκτήσουν τη δυνατότητα να αφιερωθούν αποκλειστικά στην εκδίκαση των υποθέσεων καθ' όλη τη διάρκεια του ωφέλιμου δικαστικού χρόνου.

(β) Ο χρόνος εκδίκασης των υποθέσεων ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου, λαμβάνοντας υπόψη και τη δημιουργία του Διοικητικού Δικαστηρίου αφενός και την εισήγηση πιο πάνω για παραπομπή διαδικαστικών θεμάτων σε ειδικούς Πρωτοκολλητές, θα πρέπει να καθοριστεί η περίοδος μεταξύ 9 π.μ. και 2 μ.μ. το απόγευμα, με κατάλληλο διάλειμμα μισής ώρας κατά την κρίση του Δικαστηρίου. Εισηγούμαι επίσης, όπως στην Αγγλία, η μια ημέρα την εβδομάδα (π.χ. Παρασκευή) να είναι «ελεύθερη» και να αφιερώνεται σε διοικητικές συνεδρίες και στη συγγραφή αποφάσεων³⁷. Θα πρέπει να τηρούνται τα χρονοδιαγράμματα και μη αρκούντως αιτιολογημένη παράλειψη συμμόρφωσης με οδηγία του Ανωτάτου Δικαστηρίου θα πρέπει να καταλήγει σε απόρριψη της Έφεσης, τουλάχιστον κατά κανόνα.

(γ) Θα πρέπει οι Δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου, και αυτοί του Εφετείου, όταν διοριστούν, να έχουν την κατάλληλη στήριξη, ιδιαίτερα υπό τη μορφή νομικών βοηθών που θα αφιερώνουν το χρόνο τους στην έρευνα και στην παροχή βοήθειας στους Δικαστές. Ο κάθε Δικαστής θα πρέπει να έχει τον δικό του νομικό βοηθό και ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου δύο.

³⁷ Δείτε βιογραφία του John Dyson, *A Judge's Journey* (2019), για χρήσιμες πληροφορίες για τη λειτουργία του Αγγλικού Εφετείου.

(δ) Θα πρέπει να αυξηθούν τα δικαστικά έξοδα, όπως σε κάθε χώρα, ούτως ώστε η έγερση δικαστικής διαδικασίας ή έφεσης να έχει κάποιο κόστος για τον ενάγοντα ή εφεσείοντα. Ιδιαίτερα, θα πρέπει να αυξηθούν σημαντικά τα τέλη για καταχώρηση Έφεσης. Περαιτέρω, θα πρέπει να αλλάξει ριζικά ο τρόπος καταβολής των σχετικών εξόδων, διότι ως τώρα έχουν τα πράγματα το θέμα των εξόδων δεν αποτελεί αποτρεπτικό παράγοντα για την έγερση δικαστικών διαδικασιών.

(ε) Θα πρέπει να τροποποιηθούν οι Διαδικαστικοί Θεσμοί με σκοπό την απλοποίηση των διαδικασιών ενώπιον των Δικαστηρίων. Οι Θεσμοί που τώρα ακολουθούνται είναι απηρχαιωμένοι, αλλά και εδώ (κατά την άποψή μου) η ορθή πορεία είναι η κατάλληλη τροποποίηση των υφισταμένων Κανονισμών και όχι η πλήρης αντικατάστασή τους με άλλους Κανονισμούς. Αντιλαμβάνομαι ότι μετά από κοπιώδη προσπάθεια, και με τη σύμπραξη αξιόλογων νομικών από την Αγγλία και την Κύπρο, έχουν διαμορφωθεί νέοι Διαδικαστικοί Κανονισμοί. Η προσπάθεια που έγινε θα πρέπει να επαινεθεί, διότι αποτελεί αξιόλογο έργο. Η επιφύλαξή μου όμως παραμένει ότι η υιοθέτηση κάποιου τελειώς νέου συστήματος πάντα εγκυμονεί κινδύνους προσαρμογής και εξοικείωσης, μέχρι οι εμπλεκόμενοι Δικαστές και δικηγόροι να συνηθίσουν να λειτουργούν στο πλαίσιο κάποιου ολότελα νέου συστήματος. Κατά την άποψή μου είναι ότι και εδώ έπρεπε να υπάρξει σταδιακή τροποποίηση των υπαρχόντων Κανονισμών, με αλλαγές μόνο εκεί που η ανάγκη προβάλλει επιτακτική. Ήταν λάθος, κατά την άποψή μου, η απόφαση για εξ υπαρχής διαμόρφωση και διατύπωση νέων Κανονισμών και ολική αντικατάσταση των παλαιών με τους νέους. Εν πάση όμως περιπτώσει, εφόσον έχει ολοκληρωθεί μια νέα δέσμη Κανονισμών, θα πρέπει να υπάρξει η κατάλληλη επιμόρφωση και ενδεχόμενα χρόνος προσαρμογής, προτού το νέο σύστημα τεθεί σε εφαρμογή.

(στ) Θα πρέπει να διοριστούν περαιτέρω Ανώτεροι Επαρχιακοί Δικαστές και Πρόεδροι, στο πλαίσιο του υφισταμένου συστήματος, ιδιαίτερα εάν δημιουργηθεί Εφετείο. Η επιλογή θα πρέπει να είναι αξιολογική αλλά και όλοι οι Δικαστές, ανεξαρτήτως βαθμίδας ή θέσης, θα πρέπει να λαμβάνουν συνεχή επιμόρφωση, με σεμινάρια και μετεκπαίδευση, τουλάχιστον σε συγκεκριμένους χώρους δικαίου.

(ζ) Το δικαστικό σώμα θα πρέπει να εμπλουτιστεί με άξιους και έμπειρους δικηγόρους, όχι όμως με τρόπο που να διαταράξει βασικές ισορροπίες και την αναγκαία ανέλιξη εκείνων των Δικαστών οι οποίοι έχουν αποδείξει εαυτούς άξιους.

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Όπως είναι γνωστό, έχει συμφωνηθεί τουλάχιστον επί χάρτου ότι θα υπάρξει μετεξέλιξη της Κυπριακής Δημοκρατίας σε Ομοσπονδιακή Δημοκρατία, με βάση το σύστημα διζωνικής δικαιοδικής ομοσπονδίας και με πολιτική ισότητα όπως αυτή καθορίζεται από τα σχετικά Ψηφίσματα του Συμβουλίου

Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών. Εδώ δεν συζητούμε αν πρόκειται για καλό ή για κακό σύστημα ούτε εάν θα εξευρεθεί λύση του Κυπριακού είτε στο εγγύς είτε και στο απώτερο μέλλον. Αυτό όμως που είναι σίγουρο είναι ότι σε περίπτωση ομοσπονδιακής διευθέτησης θα υπάρξουν σοβαρές αλλαγές στο σύστημα δικαιοσύνης, με χωριστά συστήματα δικαιοσύνης στην κάθε Πολιτεία αλλά με ένα ενιαίο Ομοσπονδιακό Ανώτατο Δικαστήριο που θα ασχολείται πρωταρχικά, αν όχι αποκλειστικά, με συνταγματικά θέματα και ιδιαίτερα με το κατά πόσο κάποιο θέμα εμπίπτει είτε στην ομοσπονδιακή αρμοδιότητα είτε στην αρμοδιότητα των συνιστώντων κρατιδίων. Όπως έχω αναφέρει, δεν υπάρχει οποιαδήποτε βεβαιότητα ότι οι συνομιλίες, εάν και όταν επαναρχίσουν, θα αποδώσουν ή ακόμα ότι το Κυπριακό πρόβλημα θα «επιλυθεί» (ούτε και πως θα διευθετηθεί). Ούτε και φυσικά θα πρέπει η παρούσα και παρατεταμένη έκρυθμη και ανώμαλη κατάσταση να εμποδίσει την Κυπριακή Πολιτεία από την υιοθέτηση των μέτρων και διευθετήσεων εκείνων που θα ωφελήσουν το μέλλον της χώρας και του λαού, απλώς και μόνο διότι η επέλευση συμφωνημένης λύσης θα συνεπάγεται σοβαρές αλλαγές σε δομές και διαδικασίες της διακυβέρνησης του Κράτους. Χρειάζεται όμως ιδιαίτερη προσοχή στην αλλαγή ή μεταρρύθμιση κάποιου θεσμού ο οποίος συνεπάγεται βασική αλλαγή στην πολιτική φυσιογνωμία της χώρας κατά τη διάρκεια διαπραγματεύσεων για τη λύση του Κυπριακού, έστω και αν η προτεινόμενη μεταρρύθμιση είναι «πλησιέστερη» στη ρύθμιση του Συντάγματος του 1960. Εάν επέλθει ομοσπονδιακή λύση του Κυπριακού, θα απαιτηθεί εκ βάθρων αναδόμηση του νομικού συστήματος και του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης (όπου παρεμπιπτόντως έχει παρατηρηθεί σημαντική σύγκλιση κατά τη διάρκεια των πολύχρονων συνομιλιών για το Κυπριακό).

Διερωτώμαι εάν έχει ληφθεί υπόψη η πιο πάνω διάσταση του θέματος, η οποία υπαγορεύει τη διατήρηση του Ανωτάτου Δικαστηρίου ως τώρα έχει.

ΜΕΡΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΦΕΤΕΙΟΥ

Οτιδήποτε και να αποφασιστεί στο ανώτατο επίπεδο της δικαστικής εξουσίας (δηλαδή το θέμα του Ανωτάτου Δικαστηρίου), θα παραμείνει έντονο το θέμα των καθυστερήσεων, που σίγουρα ταλανίζουν το όλο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης.

Εφόσον, κατά την άποψή μου και παρά τους αρχικούς μου ενδοιασμούς, φαίνεται να είναι προς το συμφέρον της ικανοποιητικής απονομής της δικαιοσύνης να δημιουργηθεί το Εφετείο, αποτελούμενο από 16 Δικαστές, θα μπορούσε να προχωρήσει **τώρα** η αλλαγή αυτή, με οποιαδήποτε άλλα θέματα να επανεξετάζονται αργότερα. Φαίνεται ότι δεν υπάρχει σοβαρή αντίδραση στο ζήτημα της δημιουργίας Εφετείου, που θα βρίσκεται μεταξύ του Ανωτάτου Δικαστηρίου αφενός και των Επαρχιακών Δικαστηρίων αφετέρου, με αποτέλεσμα ότι θα μπορούσε η μεταρρύθμιση να προχωρήσει τώρα όσον αφορά το ενδιάμεσο στάδιο του Εφετείου, με τα μέλη του Ανωτάτου Δικαστηρίου να μειώνονται σε εννέα και με έφεση από το Εφετείο στο Ανώτατο Δικαστήριο (που θα παραμείνει ενιαίο) να γίνεται μόνο με άδεια είτε του Εφετείου είτε του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Η δημιουργία του Εφετείου

φαίνεται να είναι ο μόνος τρόπος αντιμετώπισης των καθυστερήσεων. Εάν η δημιουργία και η λειτουργία του Εφετείου επενεργήσουν ευνοϊκά στην όλη προσπάθεια μείωσης των καθυστερήσεων, κάτι που κατά την άποψή μου είναι σχεδόν σίγουρο, τότε θα καταστεί ακόμα σαφέστερη η παντελής έλλειψη σχέσης μεταξύ του φαινομένου των καθυστερήσεων αφενός και της ύπαρξης ενός ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου αφετέρου.

Αντιλαμβάνομαι ότι πολλοί δεν πιστεύουν σε σταδιακή εφαρμογή κάποιας μεταρρυθμιστικής διαδικασίας και ότι πιστεύουν ότι το δημόσιο καλό θα εξυπηρετηθεί καλύτερα με μια ολική μεταρρύθμιση. Η δική μου θέση είναι διαφορετική.

Η βασική μου φιλοσοφία είναι ότι η μεταρρύθμιση των Δικαστηρίων είναι ιδιαίτερα σοβαρό και δύσκολο έργο. Πρέπει να γίνεται με προσοχή και φειδώ, διατηρώντας τα καλά στοιχεία του υπάρχοντος συστήματος, αντιστεκόμενοι στον πειρασμό για ριζοσπαστικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις που δεν είναι απολύτως αναγκαίες και επικεντρωμένοι σε συγκεκριμένες ανάγκες και κενά που θα πρέπει να καλυφθούν.

Το δικαστικό σύστημα που δημιουργήθηκε το 1964 δεν είναι από μόνο του προβληματικό. Αντίθετα, οι βάσεις του είναι υγιείς και ανταποκρίνονται προς σύγχρονες αντιλήψεις δικαίου. Έχουν προκύψει σοβαρά προβλήματα στη λειτουργία του συστήματος, αλλά αυτά δεν οφείλονται στα βασικά του χαρακτηριστικά ή στις δομές του, ιδιαίτερα στο πιο σημαντικό μέρος αυτού που είναι η ύπαρξη ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου. Αντίθετα, τα επί μέρους προβλήματα (με πρώτο αυτό των καθυστερήσεων) μπορούν να επιλυθούν με πιο ήπιο τρόπο, και όχι με μια σαρωτική «μεταρρύθμιση» η οποία σχεδόν σίγουρα (πάντα κατά την άποψή μου) θα δημιουργήσει εξαιρετικά σοβαρές στρεβλώσεις που θα θέσουν εν αμφιβόλω όχι μόνο τη λειτουργικότητα και βιωσιμότητα του συστήματος αλλά και την αξιοπιστία του. Στο πλαίσιο αυτής της επιτρεπτής και σταδιακής μεταρρύθμισης τοποθετώ τη δημιουργία του Εφετείου, ενόψει των τεράστιων καθυστερήσεων που δεν φαίνεται να μπορούν να επιλυθούν εκτός με τη δημιουργία αυτού του προτεινόμενου Δικαστηρίου. Αλλά, επαναλαμβάνω, θεωρώ **ιδιαίτερα επικίνδυνη** τη δημιουργία δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων, κατά το πρότυπο της Ζυρίχης και του Συντάγματος του 1960. Από το 1964 το σύστημα αυτό καταργήθηκε και ενοποιήθηκαν τα δύο Δικαστήρια, με ευεργετικά αποτελέσματα. Οι καθυστερήσεις και τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν ουδόλως οφείλονται στην ενοποίηση των Δικαστηρίων. Αντίθετα, πιστεύω ακράδαντα ότι η ενοποίηση των Δικαστηρίων το 1964 εμπλούτισε το Κυπριακό δίκαιο, με το ίδιο Ανώτατο Δικαστήριο να ασχολείται με όλα τα νομικά θέματα τα οποία τώρα, στο σύγχρονο δίκαιο, συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους. Επιστροφή στο σύστημα της Ζυρίχης θα αποβεί ιδιαίτερα επιβλαβής για την απονομή της δικαιοσύνης στην Κύπρο.

Συνοπτικά, υποστηρίζω ως αναγκαίο μέτρο τη δημιουργία του Εφετείου, μαζί με το σώμα εκείνο που θα διορίζει τα μέλη αυτού. Το προτεινόμενο στα νομοσχέδια σχήμα είναι γενικά ικανοποιητικό.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΚΑΤΑΛΗΞΗ

1. Ο βασικός άξονας της προτεινόμενης μεταρρύθμισης είναι ότι «η αποκλειστική δικαιοδοσία του Ανωτάτου Δικαστηρίου που προβλέπεται από το Νόμο του 1964 έχει συν τω χρόνω δυσχεράνει το έργο του Δικαστηρίου τούτου και ... οδήγησε σε σοβαρά προβλήματα καθυστερήσεων»³⁸.

Ο συναφής άξονας της προτεινόμενης μεταρρύθμισης είναι ότι «ο διαχωρισμός της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου θα βοηθήσει στην ταχεία απονομή της δικαιοσύνης»³⁹.

Διαφωνώ απόλυτα με τις πιο πάνω εκτιμήσεις και πιστεύω ότι θα συμβεί ακριβώς το αντίθετο.

2. Κατά την άποψή μου θα πρέπει να παραμείνει ένα ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο, με τις δικαιοδοσίες που έχει το νυν Ανώτατο Δικαστήριο, και χωρίς διάκριση μεταξύ δικαιοδοσίας επί του δημοσίου δικαίου και δικαιοδοσίας σε σχέση με το ιδιωτικό δίκαιο.
3. Κατά την άποψή μου, σταδιακά, ο αριθμός των μελών του Ανωτάτου Δικαστηρίου θα πρέπει να μειωθεί στους εννέα, ιδιαίτερα εφόσον θα δημιουργηθεί Εφετείο το οποίο θα επιλαμβάνεται των πλείστων εφέσεων εναντίον των αποφάσεων των Πρωτόδικων Δικαστηρίων.
4. Ως θέμα αρχής τα προβλήματα της δικαιοσύνης δεν επιλύονται με τον διορισμό πολλών νέων Δικαστών ή με τη δημιουργία νέων Δικαστηρίων. Ιδιαίτερα, η δημιουργία νέων Δικαστηρίων συνήθως προκαλεί αναστάτωση, δικαιοδοτικά προβλήματα και σύγχυση, ενώ σκοπός θα πρέπει να είναι η απλοποίηση του όλου συστήματος, όπως ακριβώς έγινε με τον απόλυτα ικανοποιητικό Νόμο του 1964 που έχει εξυπηρετήσει με άρτιο τρόπο το σύστημα δικαιοσύνης στη χώρα μας από τότε. Εξαίρεση αποτελεί η δημιουργία του Εφετείου, που μπορεί και πρέπει να δημιουργηθεί επί τη βάση της κατάστασης που έχει προκύψει ιδιαίτερα με το θέμα των καθυστερήσεων και που θα συνεπάγεται μείωση του αριθμού των μελών του Ανωτάτου Δικαστηρίου και Έφεση σε αυτό μόνο με άδεια είτε του ενός Δικαστηρίου είτε του άλλου.
5. Γενικά, θεωρώ ως λογικές τις θέσεις που εκτίθενται στα υπό κρίση νομοσχέδια για Γνωμοδοτικό Δικαστικό Συμβούλιο και για Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο. Δεν αποκλείεται σε σχέση με τα θέματα αυτά να υπάρξει κρίση για συνταγματικότητα από το Ανώτατο Δικαστήριο, αλλά αυτό είναι ένα άλλο θέμα. Κατά την άποψή μου, οι υπό κρίση ρυθμίσεις δεν είναι αντισυνταγματικές, αλλά δεν μπορώ να αποκλείσω αντίθετη

³⁸ Από την προτεινόμενη νομοθεσία.

³⁹ Από την προτεινόμενη νομοθεσία.

ετυμηγορία του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Αυτό δεν πρέπει να συνιστά τροχοπέδη στη δραστηριότητα της Βουλής, διότι η Βουλή νομοθετεί και το Ανώτατο Δικαστήριο κρίνει – αυτή είναι η κανονική διαδικασία που ακολουθείται σε δημοκρατικά πολιτεύματα. Η Βουλή θα πρέπει να απέχει από τη θέσπιση νομοθεσίας όταν αυτή είναι έκδηλα αντισυνταγματική, που σίγουρα δεν είναι η παρούσα περίπτωση.

6. Οι Δικαστές δεν πρέπει να μετατραπούν σε δημοσίους υπαλλήλους. Κατέχουν μια ολότελα ξεχωριστή και ιδιότυπη θέση στο πολιτειακό στερέωμα, κυρίως λόγω της αποστολής τους.
7. Συμπερασματικά, πιστεύω ότι η προτεινόμενη μεταρρύθμιση των Δικαστηρίων, όπως εκτίθεται στα πιο πρόσφατα νομοσχέδια του Υπουργείου Δικαιοσύνης που έχω εξετάσει, όχι μόνο δεν θα εξυπηρετήσει τους καλώς νοούμενους σκοπούς της δικαιοσύνης (με πιο σημαντικό την ταχεία εκδίκαση των υποθέσεων, τηρουμένων πάντα της ποιότητας των αποφάσεων και της ακριβοδίκαιης απονομής της δικαιοσύνης) αλλά και θα δημιουργήσει πολύ σοβαρά προβλήματα, μεταξύ αυτών σύγχυση, δυσλειτουργία, πολυπλοκότητα, αβεβαιότητα και διάβρωση της συνοχής του γενικότερου συστήματος απονομής της δικαιοσύνης. Επίσης, χωρίς να το αντιληφθούμε πλήρως, ενδεχόμενα να προκληθεί σοβαρό θεσμικό πρόβλημα στο δίκαιο της ανάγκης και να αμφισβητηθούν πολλά πράγματα που έγιναν από το 1964 ως σήμερα.
8. Των μεγάλων αλλαγών θα πρέπει να προηγούνται συγκεκριμένες μελέτες και ανάλυση στοιχείων. Η ανάγκη για συγκεκριμένη αλλαγή θα πρέπει να στοιχειοθετείται επί τη βάση σαφών στοιχείων και προσεκτικής ανάλυσης, χωρίς προκαταλήψεις. Στην παρούσα περίπτωση, η προϋπόθεση αυτή δεν ικανοποιείται, ιδιαίτερα όσον αφορά τον προτεινόμενο διαχωρισμό του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Καταληκτικά, θεωρώ την προτεινόμενη μεταρρύθμιση όσον αφορά το κεφαλαιώδες θέμα του διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου ως αδικαιολόγητη και ενδεχόμενα καταστροφική, και καλώ το Υπουργικό Συμβούλιο να αποσύρει τα σχετικά νομοσχέδια. Όπως έχω εισηγηθεί, μια πρόταση είναι να περιοριστεί η μεταρρύθμιση τώρα στη δημιουργία του Εφετείου, με σκοπό τον χειρισμό των εκκρεμουσών Εφέσεων και στην υιοθέτηση επιμέρους μέτρων για την καλύτερη λειτουργία των Επαρχιακών Δικαστηρίων. Το θέμα των καθυστερήσεων έχει προσλάβει τέτοιες διαστάσεις που δεν φαίνεται ότι μπορεί να επιλυθεί εκτός με τη δημιουργία ενός επιπρόσθετου Δικαστηρίου, δηλαδή του Εφετείου. Παρόλο που υπάρχει γενική συμφωνία όσον αφορά τη δημιουργία του Εφετείου, εντούτοις μεταξύ πλείστων εμπλεκομένων παραγόντων υπάρχει ένσταση (και κάποτε έντονη ένσταση) στη «μερική μεταρρύθμιση», κυρίως με βάση το σκεπτικό ότι εάν γίνει κάτι τέτοιο τότε η προτεινόμενη ολική μεταρρύθμιση δεν θα προχωρήσει. Το ενδεχόμενο αυτό, ενόψει των ισχυρών μου ενστάσεων στο θέμα του διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου, δεν με ενοχλεί, αλλά πιστεύω ότι δεν πρέπει να ενοχλεί οποιονδήποτε άλλο. Εάν ιδρυθεί το Εφετείο και λειτουργήσει κανονικά, με αποτέλεσμα τη σοβαρή μείωση των εκκρεμουσών υποθέσεων, τότε δεν θα μπορεί κανένας (όπως γίνεται τώρα, ατυχώς, η

προσπάθεια) να ισχυριστεί ότι ο διαχωρισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου έχει να κάνει οτιδήποτε με το θέμα των καθυστερήσεων. Όσον δε αφορά όλα τα άλλα επιχειρήματα τα οποία προβάλλονται, δηλαδή η εξειδίκευση και ο υπερσυγκεντρωτισμός (και το ότι στην Κύπρο ακολουθούμε ή θα πρέπει να ακολουθήσουμε την ηπειρωτική παράδοση), αυτά έχουν ήδη συζητηθεί και απορριφθεί.

Περαιτέρω, πρέπει να τονίσουμε εμφαντικά και να κατανοήσουμε ότι ο προτεινόμενος διαχωρισμός του νυν λειτουργούντος ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου σε δύο Ανώτατα Δικαστήρια είναι παντελώς ατεκμηρίωτος και αδικαιολόγητος, και στην πράξη ενδέχεται να αποβεί καταστροφικός, αυξάνοντας τις καθυστερήσεις και προκαλώντας περαιτέρω στρέβλωση στο όλο σύστημα. Ουδεμία Μελέτη έχει γίνει που να υποστηρίζει αυτόν τον διαχωρισμό. Απλούστατα, ο προτεινόμενος διαχωρισμός φαίνεται να έχει προκύψει κατά τη συζήτηση άλλων θεμάτων, χωρίς αξιολόγηση των επιπτώσεών του. Το μόνο σίγουρο είναι ότι ο διαχωρισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου σε δύο Ανώτατα Δικαστήρια δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε με βάση την εμπειρία άλλων χωρών με παρόμοιο νομικό σύστημα ούτε στο πλαίσιο του τι θα προωθήσει τη διαμόρφωση και εξέλιξη του δικαίου στην Κύπρο. Είναι πραγματικά άξιον λόγου ότι στο βωμό της μεταρρύθμισης θα καταργήσουμε (με τη μέθοδο του διαχωρισμού) το ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο της Κύπρου το οποίο παρά τα όποια προβλήματά του έχει εξυπηρετήσει σημαντικά τη χώρα και το λαό της και να το αντικαταστήσουμε με δύο Ανώτατα Δικαστήρια με προβληματική μεταξύ τους σχέση, αναιρώντας το δίκαιο της ανάγκης στο χώρο της δικαιοσύνης και υιοθετώντας μέτρο που χωρίς αμφιβολία θα αυξήσει τις καθυστερήσεις και θα προκαλέσει δυσλειτουργία και περαιτέρω στρέβλωση των δικαστικών διαδικασιών.

Εν κατακλείδι, το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης συνιστά τον πυρήνα του κράτους δικαίου. Θα πρέπει να προστατευθεί όχι μόνο από κακόβουλη υπονόμηση αλλά και από καλοπροαίρετες προσπάθειες μεταρρύθμισης οι οποίες δεν βασίζονται σε κανένα πειστικό στοιχείο και οι οποίες θα έχουν ως αποτέλεσμα τον κατακερματισμό του συστήματος, την αύξηση των καθυστερήσεων και τέλος, ενδεχόμενα, την πρόκληση σοβαρού πλήγματος στην αξιοπιστία του συστήματος και ενδεχόμενα την κατάρρευσή του.

Πόλυς Γ. Πολυβίου